

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ОСНОВИ ДІЛОВОЇ
КОМУНІКАЦІЇ**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
для студентів усіх напрямів підготовки
денної форми навчання

Затверджено
на засіданні кафедри
філософії та соціально-гуманітарних
дисциплін
протокол № 5 від 29 грудня 2015 р.

Чернігів ЧНТУ 2016

Фахова українська мова та основи ділової комунікації. Конспект лекцій для студентів усіх напрямів підготовки денної форми навчання / Укл.: Гаценко І.О. – Чернігів : ЧНТУ. – 2016. – 65 с.

Укладач: ГАЦЕНКО ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

Відповідальний за випуск: КРУК ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Чернігівського національного технологічного університету, кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: ВАСИЛЬЄВА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА, доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Зміст

Вступ.....	4
1. Усна і писемна форми сучасної української літературної мови. Державна мова – мова професійного спілкування. Походження української мови. Поняття літературної мови. Мовні норми.....	6
2. Орфоепічні та Акцентуаційні норми.....	8
3. Лексичні норми та професійне спілкування. Лексика науково-технічних і ділових паперів.....	13
4. Фразеологічні норми.....	18
5. Орфографічні норми.....	20
6. Вибір Граматичної форми у професійному спілкуванні. Морфологічні норми. Особливості використання граматичних форм іменників, прикметників, займенників у професійному мовленні.....	29
7. Особливості вживання в офіційно-діловому стилі числівників, дієслів.....	40
8. Синтаксичні норми. Складні випадки керування. Узгодження підмета і присудка. Синоніміка словосполучень і слів.....	50
9. Стилiстичні норми.....	53
10. Функціональні стилі української мови та сфери їх застосування. Основні ознаки функціональних стилів.....	54
11. Словники в професійному мовленні. Роль словників у підвищенні мовленнєвої культури.....	57
Рекомендована література.....	60
Додатки	62
Додаток А – Лексичні норми.....	62
Додаток Б – Запозичені слова та питомі українські відповідники.....	63

*Хто якою мовою думає,
той до того народу належить.
В. Даль*

Мова – один з основних засобів професійної підготовки майбутніх фахівців. Вона сприяє формуванню та розвитку особистості людини, її інтелекту, волі, почуттів. Мова єднає покоління, зберігає духовне єство народу, національне світобачення, формує культуру нації.

Актуальність вивчення мови стає очевиднішою тепер, після здобуття Україною Незалежності, надання українській мові конституційного статусу державної.

Сучасні інженерні та науково-технічні працівники повинні вправно володіти мовними засобами, характерними для наукового та офіційно-ділового стилів – основи професійного спілкування.

Дидактичний матеріал методичного посібника призначений для студентів та магістрантів технічних ВНЗ. Він допоможе їм удосконалити вимову звуків та наголошування слів, засвоїти деякі лексичні, граматичні та орфографічні норми української мови. Методичний посібник сприятиме піднесенню культури усного мовлення у професійній сфері.

Матеріал методичного посібника стане у пригоді майбутнім інженерам, науковцям і винахідникам, а також усім, хто прагне вдосконалити мовні навички, знання правил діловодства та службового етикету.

УСНА І ПИСЕМНА ФОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. ДЕРЖАВНА МОВА – МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ. ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ПОНЯТТЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. МОВНІ НОРМИ

План

1. Поняття літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.
2. Етапи розвитку літературної української мови.
3. Мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови. Мовна, мовленнєва, комунікативна професійна компетенції.
4. Мовні норми.

Поняття літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови

Українська мова – єдина національна мова українського народу. Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні, «державна забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Державна мова – це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. На ґрунті української національної мови формується й розвивається українська літературна мова.

Як одна з форм національної мови вона існує поряд з іншими її формами – діалектами (територіальними і соціальними), просторіччям, мовою фольклору.

Літературна мова – це унормована, регламентована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. Вона вважається найвищою формою існування мови. Літературна мова характеризується такими ознаками:

- унормованістю;
- уніфікованістю (стандартністю);
- наддіалектністю;
- стилістичною диференціацією (розвиненою системою стилів).

Найістотнішою ознакою літературної мови є її **унормованість**, тобто наявність усталених мовних норм, – найбільш поширених, уніфікованих зразків репрезентації мовної системи.

Наддіалектність полягає в тому, що літературна мова, на відміну від територіальних діалектів, функціонує без будь-яких обмежень на всій території України. Наддіалектність літературної мови допускає її регіональне варіювання.

Маючи усну й писемну форму вираження, літературна мова охоплює всі сфери комунікативної практики суспільства за допомогою мовновиражальних засобів. Це і є її **поліфункціональність**.

У плані **уніфікованості** (стандартності) літературна мова зберігає свою цілісність і єдність, хоча має різноманітні мовні засоби та їх варіанти. Літературна мова характеризується розгалуженою системою **стильових різновидів**, що взаємодіють між собою і сприяють розвиткові мовновиражальних засобів.

Літературна мова реалізується в *усній* і *писемній* формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні, їм властиві основні загальномовні норми, проте кожна з них має й свої особливості, що пояснюється специфікою функціонування літературної мови в кожній із форм.

Писемна форма літературної мови функціонує у сфері державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничо-професійні потреби суспільства.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібравши в себе деякі діалектні риси інших наріч. Зачинателем нової української літературної мови був І. П. Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»). Він першим використав народнорозмовні багатства полтавських говорів і фольклору.

Основоположником сучасної української літературної мови справедливо вважають Тараса Григоровича Шевченка. Саме він уперше своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної і словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку в ній наукового, публіцистичного та інших стилів української мови. У мові творів Шевченка знайшли глибоке відображення народнопоетична творчість, усно-розмовні форми народної мови. Традиції Т. Шевченка в розвитку української літературної мови продовжували у своїй творчості І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М. Коцюбинський та інші письменники.

Українська літературна мова постійно розвивається й збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням обов'язкових для всіх літературних норм.

Мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови. Мовна, мовленнєва, комунікативна професійна компетенції

Оволодіння основами будь-якої професії розпочинається із засвоєння певної суми загальних і професійних знань, а також оволодіння основними способами вирішення професійних завдань, тобто оволодіння мовою професійного спілкування.

Мова професійного спілкування (професійна мова) – це функціональний різновид української літературної мови, яким послуговуються представники певної галузі виробництва, професії, роду занять. Як додаткова лексична система професійна мова, не маючи власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів, залишається лексичним масивом певної мови.

Отже, **фахова мова** – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються у професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері. Особливості її зумовлюють мета, ситуація професійного спілкування, особистісні риси комуніканта й реципієнта (мовна компетенція, вік, освіта, рівень інтелектуального розвитку). Залежно від ситуації та мети спілкування доречно й правильно добираються різноманітні мовні засоби висловлення думки: лексичні, граматичні, фразеологічні тощо.

Усі лексичні одиниці фахових текстів поділяються на чотири різновиди:

- терміни певної галузі, що мають власну дефініцію;
- міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці (терміни філософії, політології, математики, філології тощо);
- професіоналізми;
- професійні жаргонізми, що не претендують на точність та однозначність.

Володіти мовою професійного спілкування – це:

- вільно послуговуватись усім багатством лексичних засобів з фаху;
- дотримуватися граматичних, лексичних, стилістичних, акцентологічних та інших норм професійного спілкування;
- знати спеціальну термінологію, специфічні найменування відповідної професійної сфери;
- використовувати всі ці знання на практиці, доречно поєднуючи вербальні й невербальні засоби спілкування.

Отже, професійна мова – це насамперед термінологія, притаманна певній галузі науки, техніки, мистецтва, та професіоналізми. Вона виокремлюється відповідно до сфери трудової діяльності, де активно функціонує.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, у конкретній галузі знань. Терміни обслуговують сферу спілкування певної галузі разом із загальноновживаним лексиконом.

Професіоналізм – слово або вислів, уживаний у певному професійному середовищі. Професіоналізми властиві мові певної професійної групи.

Справжній фахівець повинен мати сформовану мовну, мовленнєву і комунікативну компетенції.

МОВНІ НОРМИ

У професійному мовленні треба дотримуватися загальноприйнятих мовних норм, стандартів, певних взірців, адже унормованість – основна ознака літературної мови.

Мовна норма – уніфіковані, традиційні, найбільш поширені, свідомо фіксовані стандарти реалізації мовної системи, обрані в процесі суспільної комунікації. Мовна норма є ознакою літературної мови.

Літературна мовна норма – усталені, загальноприйняті правила, регламентації, взірці вживання мовних засобів у писемній і усній формі спілкування.

РОЗРІЗНЯЮТЬ ТАКІ РІЗНОВИДИ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ:

- ОРФОЕПІЧНІ (вимова звуків і звукосполучень);
- ГРАФІЧНІ (передавання звуків на письмі);
- ОРФОГРАФІЧНІ (написання слів);
- ЛЕКСИЧНІ (слововживання);
- МОРФОЛОГІЧНІ (правильне вживання морфем);
- СИНТАКСИЧНІ (усталені зразки побудови словосполучень, речень);
- СТИЛІСТИЧНІ (відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування);
- ПУНКТУАЦІЙНІ (вживання розділових знаків).

Питання для самоконтролю

1. Поняття “Сучасна українська літературна мова”.
2. Основні характерні риси сучасної української літературної мови.
3. Форми української літературної мови.
4. Основні функції мови.
5. Норма літературної мови.
6. Критерії, на основі яких формується і встановлюється літературна норма.
7. Чим відрізняються поняття «національна мова», «літературна мова», «державна мова»?
8. Схарактеризуйте роль мови у професійному становленні особистості.
9. Розкажіть про походження української мови.
10. Назвіть і охарактеризуйте типи мовних норм, властивих сучасній українській літературній мові. Відповідь проілюструйте прикладами.

ОРФОЕПІЧНІ ТА АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ

План

1. Вимова голосних звуків.
2. Вимова приголосних звуків
3. Вимова звукосполук.
4. Вимова слів іншомовного походження.
5. Акцентуаційні норми.

Орфоепічні норми регламентують правила вимови звуків, звукосполук та граматичних форм слів. Вивчення правильної вимови спрямоване на подолання помилок, серед яких насамперед виокремлюють фонематичні та фонологічні.

Фонематичні помилки – це порушення, пов’язані зі змішуванням фонем, із заміною однієї фонемі іншою, наприклад: *вимова |с| замість |з|: [везти] – [вести]*.

Такі помилки спотворюють зміст слова. Інколи фонематична помилка зумовлюється пропуском однієї з фонем, наприклад:

Правильно	Неправильно
<i>плутати</i>	<i>Путати</i>
<i>плутаю</i>	<i>Путаю</i>

Дуже часто у мовленні замість фонемі |ф| вживають поєднання фонем |хв|, а замість |хв| – фонемі |ф|:

Правильно	Неправильно
<i>факт</i>	<i>Хват</i>
<i>фарба</i>	<i>Хварба</i>

Фонетичні помилки – це суто вимовні недогляди, що виявляються у вимові різних варіантів звуків, наприклад: вимова [л'] замість [л]: *лекція* – *лекція*, *телеграма* – *телєграма*; вимова [і] замість [и] у словах іншомовного походження: *директор* – *діректор*, *тираж* – *тіраж*,

ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Усі голосні звуки під наголосом вимовляються чітко й виразно: *постанова*, *план*, *гарантійний*, *витяг*. В інших позиціях вимова голосних має такі особливості:

1. Голосні [а], [і], [у] – в усіх позиціях вимовляються виразно, чітко: [знати] – *знати*; [пунктуал'н'іс'т'] – *пунктуальність*.

2. Звуки [е], [и] в ненаголошеній позиції вимовляються нечітко:

[е] – з *наближенням до [и]*: [ме^нта] – *мета*; [ре^нагувати] – *реагувати*.

У ненаголошеній позиції в кінці слова звук [е] вимовляється чітко: [р'іўне] – *Рівне*.

[и] – з *наближенням до [е]*: [ви^сдаток] – *видаток*; [обви^снуваче^н: а] – *обвинувачення*.

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Дзвінкі приголосні [б], [д], [г], [ж], [з], [дж], [дз] у кінці слова й перед глухими в середині слова вимовляються дзвінко: [народ] – *народ*; [наказ] – *наказ*.

Примітка. З усіх дзвінких приголосних тільки глотковий звук [г] вимовляється як [х]: [лехко] – *легко*; [н'іхт'і] – *нігті*; [вохко] – *вогко*.

2. Глухі приголосні [п], [т], [к], [ш], [с], [ч], [ц] перед дзвінками в межах слова вимовляються дзвінко: [проз'ба] – орфографічно *просьба*; [вогзал] – *вокзал*.

3. Оглушуються прийменник і префікс *з-* перед глухими приголосними: [с тобою] – орфографічно *з тобою*; [счистити] – *зчистити*.

4. Префікси **роз-**, **без-**, **через-** можуть вимовлятися дзвінко й глухо (залежно від темпу мовлення): [розписка] і [росписка] – *розписка*.

5. Губні [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш] (крім подовжених) та задньоязикові [г], [к], [х] в кінці слова та складу вимовляються твердо: [с'ім] – *сім*; [вели^сч] – *велич*.

Лише перед [і] ці приголосні вимовляються як напівм'які: [в'італ'ній] – *вітальний*; [б'іограф'ійа] – *біографія*.

6. В українській мові слід розрізняти звуки [г] і [ґ]. Приголосний звук [г] вимовляється у власне українських словах, а також зукраїнізованих словах іншомовного походження. Найповніший реєстр слів з літерою г, що позначає задньоязиковий зімкнений дзвінкий звук [г], подано в «Українському орфографічному словнику», яким варто послуговуватися, оскільки звук [г] вживається не лише відповідно до норми, а й на власний розсуд мовців. Подаємо найбільш уживані слова: *газда, гречний, ґрунтозахисний, газдувати, гречність, ґрунтознавство, танок, гречно, ґрунтообробний, трати, ґрунт, ґрунтуватися, татунок, ґрунтовий, гудзик*.

7. Буквосполучення **дж**, **дз** можуть позначати один звук і вимовляються як африкати [дз], [дж]: [дзвони'єк] – орфографічно *дзвоник*; [присуджу'вати] – *присуджувати*.

Роздільна вимова цих звуків [д] і [з], [д] і [ж] є порушенням орфоепічних норм. Як два окремі звуки вони вимовляються тоді, коли належать до різних частин слова, наприклад до префікса й кореня: [в'ід-зи'вати] – орфографічно *відзивати*.

8. Передньоязикові [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] перед наступними м'якими приголосними та перед [і] вимовляються м'яко: [маїбут'н'є] – орфографічно *майбутнє*; [п'іс'н'а] – *пісня*; [горд'іс'т'] – *гордість*.

Вимова звукосполук

Відповідно до закономірностей сполучуваності звуків у мовленні деякі орфоепічні норми впливають з асимілятивних змін у групах приголосних:

- а) **-ться** вимовляється як [ц':а]: [ли'єстуйец':а] – орфографічно *листується*;
- б) **-шся** вимовляється як [с':а]: [з'в'ітуєс':а] – *звітуєшся*;
- в) **-жся** вимовляється як [з'с'а]: [зв'аз'с'а] – *зв'ажся*;
- г) **-чся** вимовляється як [ц':а]: [не'мороч':а] – *не морочся*;
- ґ) **-жці** вимовляється як [з'ц'і]: [кри'вор'із'ц'і] – *криворіжці*;
- д) **-ши** вимовляється як [ш:и]: [при'н'ш:и] – *принісиши*;

ВИМОВА СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Іншомовні слова в українській мові фонетично й граматично адаптуються, проте деякі з них характеризуються орфоепічними особливостями:

1. Голосні [і] та [и] слід завжди вимовляти відповідно до їх написання.

Після приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [р], [ж], [ч], [ш] постійно вимовляється [и], а не [і] перед наступним приголосним звуком: *система, дипломатичний, цивільний, риторика*.

Початковий [і] вимовляється чітко, а наближена до [и] вимова [і] є орфоепічною помилкою.

Правильно	Неправильно
[ідеал'но] – <i>ідеально</i>	Ідеально
[ідейа] – <i>ідея</i>	Идея

2. В іншомовних словах ненаголошений [о] ніколи не переходить в [у] (навіть перед складом з постійно наголошеним [у]): *корупція, доручення, документ, популяризація*.

3. Ненаголошені [и], [е] після приголосного вимовляються з наближенням до [е], [и]: [те^нден'ц'ія] – *тенденція*; [пе^р'іоди^езац'ія] – *періодизація*; [се^рти^еф'ікат] – *сертифікат*.

АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ

З орфоепічними нормами тісно пов'язані **акцентуаційні**, що визначають правильне наголошування слів.

Наголос – це виокремлення одного зі складів слова засобом посилення голосу.

В українській мові наголос вільний, різномісцевий і рухомий, тобто може падати на будь-який склад слова й змінювати своє місце в спільнокоренових словах або у формах одного й того ж слова: *збитки – збитковий, приймальня – прийми*.

Наголос може виступати засобом розрізнення лексичного (семантичного) значення слова: *характерний і характерний, прошу і прошу*, а також граматичного: *сестри і сестри*.

Дотримання норм наголошення й вимови є одним із важливих показників культури усного професійного спілкування. Як відомо, в українській літературній мові є чимало слів, у яких мовці порушують усталений літературний наголос, тобто акцентологічні норми.

1. Іменники середнього роду на **-ання** мають наголос на тому складі, що й неозначена форма дієслова, від якої іменник утворено: *читати – читання, навчати – навчання*. В окремих словах префікс **ви-** перетягує на себе наголос: *видати – видання, вивчити – вивчання*. **Ненормативними** є наголошення *читання, навчання, завдання*.

2. У числівниках від **одинадцяти** до **дев'ятнадцяти** наголос падає лише на склад **на**: *одинадцять, чотирнадцять, вісімнадцять*.

3. У відмінкових формах на **-и** названі числівники зберігають наголос на цьому ж складі: *одинадцяти, дванадцяти, чотирнадцяти, шістнадцяти, сімнадцяти*.

4. У відмінкових формах на **-ох, -ом** наголос переходить на останній склад: *одинадцятьох, чотирнадцятьох, сімнадцятьох* та ін., *одинадцятьом, дванадцятьом, шістнадцятьом* тощо.

5. У складних числівниках на **-десят** наголос на останньому складі: *шістдесят, сімдесят, вісімдесят*.

У формах непрямих відмінків цих числівників наголос перетягується на закінчення: *п'ятдесяти (п'ятдесятьох), п'ятдесятма (п'ятдесятьома)*.

У межах літературної норми існують варіанти. Деякі слова української мови мають подвійне наголошення:

доповідáč	пóмíлка	паропровідний	повітря'ний
на́клад	Цементовий	пру́жний	Рóкí
лазу́рвий	корíстувáč	користування	щíлуна
Óгрíх	Підмурок	допоміжний	кахля'ний
за́головок	електропровідний	зимóвий	кóлédж

Для сучасної української мови характерною є суперечність між намаганням зберегти залежність похідного слова від вихідного.

Ознайомтеся з наведеними нижче похідними прикметниками, що втратили акцентну залежність від вихідного слова:

Пуск– пусковій	áркуш – аркушевий
шриф́т– шрифтові́й	спирт – спиртові́й
бі́ржа – бі́ржові́й	збу́т – збутові́й
нитка– ниткові́й	че́рга– чергові́й
Текст– текстові́й	прибу́ток – прибуткі́в

Акцентну залежність від вихідного слова зберегли такі похідні прикметники:

катало́г– каталогі́в	лі́фт – лі́фтові́й
фі́рма – фі́рмові́й	експе́рт – експе́ртний
герб – гербі́в	ру́нок – ру́нкові́й
шта́мп– шта́мпові́й	фа́йл – фа́йлові́й
ві́дсо́ток– ві́дсо́ткові́й	цилі́ндр – цили́ндрові́й

7. Більшість трискладових слів з компонентом *-метр*, що є назвами вимірювальних приладів, мають наголос на передостанньому складі: *спідо́метр, фотóметр, дозі́метр, газóметр, барóметр* (але: *гравіме́тр*).

8. Складні слова з першим компонентом, утвореним від власного імені, мають наголос на останньому складі: *ватме́тр, вольтме́тр, оммéтр*.

9. Терміни з компонентами *-метрія, -графія* належать до моделей, у яких нормативним є наголошення першого складу другого компонента складного іменника: *електромéтрія, електрогра́фія, спектромéтрія, спектрогра́фія*.

10. У назвах мір з компонентом *-метр* наголошується останній склад: *міліме́тр, кіломе́тр, сантимéтр, дециме́тр*.

11. Складні іменники з компонентом *-граф*, що називають особу за фахом, мають наголос на передостанньому складі: *типóграф, топóграф* (але: *калігра́ф*).

12. У складних іменниках з компонентом *-граф*, що є назвами приладів, апаратів, слід наголошувати передостанній склад: *аерóграф, спектро́граф, томóграф* (але: *полігра́ф, телегра́ф, радіотелегра́ф*).

13. Назви осіб певного фаху мають ненаголошений компонент *-лог*: *токсико́лог, геоморфо́лог, графо́лог, плането́лог, клімато́лог*.

14. Компонент *-лог* наголошується в таких складних словах: *катало́г, моноло́г, поліло́г*.

Слово *прошу* вживається з двома наголосами: *прошу* – у значенні «звертаюся з проханням, клопочу»; *прошу* – у значенні «запрошую, будь ласка».

В українській мові є іменники *вигода* (родовий множини *вигід*) зі значенням «користь» і *вигода* (родовий множини *вигод*) означає «зручність». У відмінкових формах цих іменників та у словах, утворених від них, наголос зберігається на тому самому складі: *вигода* – *вигоди* – *вигодою*; *вигідний* «корисний» – *вигідність* – *вигідністю*; *вигода* – *вигоди* – *вигодою*; *вигідний* «зручний» – *вигідність* – *вигідністю*.

Наголошення багатьох слів української мови відрізняється від наголошення їх лексичних відповідників у російській мові:

показ	бесіда	кільцевий	тяговий	руслó	Судно́
руко́пис	гра́флений	Малі́й	ламкі́й	сороко́вий	ро́змах
ко́лесо	заді́млення	Переки́с	трубча́стий	плавкі́й	середи́на
зама́зка	заробі́ток	Розпа́д	низькі́й	нові́й	в'язкі́й
різкі́й	тонкі́й	їдкі́й	ши́роко	гли́боко	Далеко́
сто́ляр	рі́флення	ковшові́й	текстові́й	кухóнний	нена́видіти

Питання для самоконтролю

1. Назвіть особливості літературної вимови голосних звуків.
2. Які особливості вимови приголосних звуків притаманні українській літературній мові?
3. За допомогою яких засобів досягається милозвучність мовлення?
4. Назвіть причини, що призводять до помилок у наголошуванні слів.

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ. ЛЕКСИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ І ДІЛОВИХ ПАПЕРІВ

План

1. Синоніми в діловому мовленні.
2. Омоніми. Міжмовні омоніми.
3. Пароніми в діловому мовленні.

Лексичні норми регламентують правила слововживання. Їх фіксують насамперед словники: «Словник української мови» в 11-ти томах (1971-1980 рр.), «Новий тлумачний словник української мови» (1998 р.), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2001 р.), «Український орфографічний словник» (2002 р.), «Російсько-український словник ділового мовлення» (автор Шевчук С.В., 2010 р.).

Синоніми – це слова різні за звучанням, але мають тотожне чи близьке значення: *властивий* – *притаманний*; *проживати* – *мешкати*; *аргумент* – (у полеміці) *доказ*, *підстава*, *обґрунтування*.

Тексти офіційно-ділового стилю вимагають однозначності, й через те точності слів надається неабияке значення. Адже для чіткого регулювання офіційно-ділових стосунків важливо, щоб усі однаково сприймали й витлумачували той чи той закон, наказ, договір, контракт.

Українська мова багата на *абсолютні синоніми* – слова, що відрізняються лише звучанням. Із двох слів для називання того самого поняття мовці перевагу чомусь надають іншомовному, запозиченому, а не оригінальному українському.

Українське	Запозичене	Українське	Запозичене
абетка (азбука)	алфавіт	засоби інформації	масової мас-медіа
важливий (сучасний, своєчасний)	актуальний	зв'язки з громадськістю	паблик рилейшнз
вигадка	фікція	звання	ранг
вимір	масштаб	звертатися	апелювати
вистава	шоу	згода	консенсус
відвідини	візит	зустріч на найвищому рівні	саміт
відстань	дистанція	невдача, провал	фіаско
відтінок	нюанс	несправжній, вигаданий	фіктивний
відхилення	аномалія	організація збуту	маркетинг
вкладання	інвестиції	порцеляна	фарфор
вступник	абітурієнт	припис	циркуляр
доба	епоха	пристосувати	адаптувати
доказ	аргумент	тотожний	адекватний
доцільно	раціонально	явище	феномен
життепис	біографія	засновник	фундатор

Відроджувані синоніми

двозвук	дифтонг
доспів	дует
книгозбірня	бібліотека
летовище	аеропорт
майдан	площа
мапа	карта
підсоння	клімат
поземний	горизонтальний
прямовисний	вертикальний
південник	меридіан
поступ	прогрес
рівнобіжний	паралельний
рівноденник	екватор
світлина	фотокартка
середник (розділовий знак)	крапка з комою
хідник	тротуар
часопис	журнал
чинник	фактор

Культура мови передбачає точність у вживанні синонімів, розрізнення відтінків їх значень, уміння добирати влучне, доречне слово. Порівняймо синоніми:

Вада – недолік – хиба – гандж – дефект.

До цього синонімічного ряду належать розмовне слово *ганджік*, книжне *дефект*. Решта слів є стилістично нейтральними.

Відрізняються синоніми і відтінками значення. Запозичене з латинської мови слово *дефект* позначає різні фізичні вади тіла людини, її психіки, а також вади, які можна побачити або відчути на якому-небудь предметі. Це книжне слово є характерним для наукової термінології. Слово *недолік* має більш широке значення: недоліки у роботі, справі; недоліки діяльності, виховання. Щодо характеру людини, її вдачі частіше вживають слово *вада (вади)*.

Об'єм – обсяг.

Синоніми відрізняються відтінками значення та сполучуваністю з іншими словами.

Об'єм – величина, вимірювана в *Обсяг* – взагалі розмір, кількість, кубічних одиницях (об'єм куба, об'єм значення чогось (обсяг будівництва, котловану, об'єм рідини) обсяг інформації, обсяг роботи)

Вирішення – розв'язання.

Ці синоніми є взаємозамінними у словосполученнях *вирішення (розв'язання) питання, проблеми, справи.*

Слово *розв'язання* широко вживається у спеціальній літературі з математики, фізики, хімії.

Галузь – сфера – ділянка – царина – терен.

Слова *галузь, сфера, ділянка* є стилістично нейтральними словами, а слова *терен* і *царина* надають вислову урочистості, піднесеності. Ці слова відрізняються сполучуваністю з іншими словами:

галузь (виробництва, *сфера* (впливу, інтересів, *ділянка* (землі, вулиці, науки, діяльності, знань, діяльності), ділова, поля), наукова ділянка мистецтва, наукова сфера промисловості)

Не слід плутати значення таких слів:

<i>Вірно</i> – надійно, щиро	<i>Правильно</i> – відповідно до правил, безпомилково
<i>На протязі</i> – у різкому струмені повітря	<i>Протягом</i> – за час
<i>Підписка</i> – письмове зобов'язання або підтвердження чогось	<i>Передплата</i> – попередня плата за що-небудь
<i>Не дивлячись</i> – не бачачи	<i>Незважаючи</i> – всупереч несприятливим умовам
<i>Дякуючи</i> – висловлюючи вдячність	<i>Завдяки</i> – внаслідок, при сприянні
<i>Попереджати</i> – наперед повідомляти про щось	<i>Заобігати</i> – не допускати, заздалегідь відвертати щось

Пароніми

Щоб мовлення було нормативним, важливо розрізняти між собою пароніми.

Пароніми – це слова (пари слів), які мають подібність у морфологічній будові (близькі за фонетичним складом), але розрізняються за значенням. Вони переважно належать до однієї частини мови, мають однакові граматичні ознаки. (*Перевірити значення паронімів можна за словником: Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. – К., 1986).*

Виборний – виборчий

Виборний – який визначається або обирається голосуванням: *виборна посада*.

Виборчий – пов'язаний з виборами, з місцем, де відбуваються вибори, з правовими нормами виборів: *виборча діляниця, виборча урна, виборчий бюлетень, виборче право*.

Гривня – гривна

Гривня – грошова одиниця незалежної України: *п'ять гривень, курс гривні*.

Гривна – металева шийна прикраса у вигляді обруча: *кольє нагадують давньоруські гривни*.

Громадський – громадянський

Громадський – який стосується суспільства, громадян чи окремого колективу; який відбувається в суспільстві (громаді, колективі) або пов'язаний із суспільно корисною діяльністю: *громадські організації, громадська думка*.

Громадянський – який стосується громадянина як члена суспільства, властивий йому: *громадянський обов'язок, громадянська мужність*.

Житловий – жилий

Житловий – 1) стосовний до житла, жител, пов'язаний з ними; 2) пристосований, призначений для життя людей: *житловий фонд, житлова проблема*.

Жилий – заселений, залюднений: *жилий будинок* – той будинок, у якому живуть люди, заселений.

Кампанія – компанія

Кампанія – сукупність заходів, спрямованих на виконання певного завдання: *виборча кампанія*.

Компанія – 1) група осіб, пов'язаних певними інтересами: *весела компанія*; 2) торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців: *торговельна компанія*.

Оснований – заснований

Оснований – який ґрунтується на чомусь, в основі якого лежить те, про що йдеться: *оснований на праці, оснований на успіхах* (питання на чому?).

Заснований – який кладе початок існуванню чогось, створює, організовує щось: *фонд, заснований президентом* (питання ким? де? коли?).

Позичати – запозичати

Позичати (позичити) – брати щось для тимчасового користування, у борг: *позичати гроші*.

Запозичати (*запозичувати*) – переймаючи щось, засвоювати, робити своїм надбанням: *запозичати добрі приклади*.

Показник – покажчик

Показник – свідчення, доказ, ознака чогось; переважно у множині – результати про досягнення чогось тощо: *показник культури, показники роботи*.

Покажчик – знак, що вказує на напрям руху, розташування чогось: довідкова книжка або довідковий список: *покажчик температури, алфавітний покажчик*.

Тактовний – тактичний

Тактовний – який володіє почуттям міри, такту: *бути тактовним; тактовна людина*.

Тактичний – що стосується тактики як сукупності прийомів або способів, використовуваних для досягнення мети або здійснення певної бойової операції: *тактичний план; тактичні заходи*.

Відхиленням від лексичних норм є вживання *кальок – спотворених запозичень з російської мови*. Російські слова вживають замість українських, пристосовуючи їхнє фонетичне, словотвірне та морфологічне оформлення до українського (див. додаток № 1).

Норма

безготівковий

брати/узяти участь

будь-який

вантаж

ввімкнення/увімкнення

вживати/вжити заходів

Калька

безналічний

приймати/прийняти участь

любий

груз

включення

приймати/прийняти міри

Омоніми

Омоніми – це слова, різні за значенням, але однакові за звучанням або написанням (за звучанням і написанням).

Омоніми з'являються в мові внаслідок збігу звукового складу слів, запозичених з різних мов: *бар (грец.) – одиниця вимірювання тиску і бар (англ.) – невеликий ресторан, метр (фр.) – учитель, вихователь і метр (грец.) – одиниця довжини*.

Помилки частіше трапляються у вживанні **омофонів** – слів, що збігаються в написанні, але різняться вимовою, наголосом.

Дозвільний – вільний, незайнятий *Дозвільний* – який містить дозвіл на працю. Дозвільна хвилина здійснення чого-небудь. Дозвільний документ

Господарський – який стосується *Господарський* – який стосується господаря. Господарські звички господарства. Господарська діяльність

Причиною помилок, пов'язаних з уживанням омонімів і паронімів, може стати нерозрізнення схожих міжмовних звукових комплексів. Наведемо приклади таких українсько-російських омонімів і паронімів.

Українська мова

Недільний – стосується неділі, який відбувається, працює в неділю

Речовий – який стосується речі, речей; пов'язаний з речами, призначений для зберігання, перенесення речей

Чинний – який має юридичну силу, діє за певних умов

Мешкати – проживати

Луна – відгомін

Брак – неякісна робота

Російська мова

Недельный – який триває впродовж тижня; розрахований на тиждень; отриманий за тиждень

Речевой – який стосується мови, мовлення.

Чинный – поважний, статечний, солідний

Мешкать – баритися

Луна – місяць

Брак – шлюб

Питання для самоконтролю

1. Що таке лексикологія?
2. Основний предмет лексикологічних досліджень.
3. Класифікація слів за значенням: а) синоніми; б) омоніми; в) антоніми; г) пароніми.
4. Незапозичена лексика. Власне українські слова.
5. Лексичні запозичення: а) запозичення із слов'янських мов; б) запозичення з грецької і латинської мов. Тюркізми; в) запозичення із західноєвропейських мов.
6. Лексика і стилі: а) розмовно-побутова лексика; б) лексика публіцистичного стилю; в) лексика художніх творів; г) офіційно-ділова лексика; д) наукова лексика.
7. Термінологічна лексика: а) суспільно-політична; б) мистецька; в) наукова; г) технічна.
8. Територіальні, соціальні діалектизми. Застарілі слова і неологізми.
9. Складноскорочені слова й аббревіатури в сучасній українській літературній мові. Які слова називають багатозначними?
10. Що таке синоніми? Окресліть їх функціональні можливості.
11. З'ясуйте особливості вживання паронімів у професійному мовленні.
12. Які слова є антонімами?
13. Розкрийте значення терміна «омоніми». Як уникнути помилок при їх використанні?

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОРМИ

План

1. Фразеологія. Власне фразеологізми й фразеологічні вирази.
2. Мовні кліше і штампи.
3. Стилiстичне використання фразеологізмiв.

Фразеологізм – це відтворювана мовна одиниця з двох чи більше компонентів, стійка за структурою і цілісна за значенням. Фразеологізми вживають у різних стилях української мови.

Фразеологізми можуть перекладатися іншими мовами, але часто більш доречним є не букввальний переклад стійкого словосполучення, а його відповідник в іншій мові. Порівняйте українські та російські фразеологізми, що є міжмовними синонімами:

Українська мова

Верзти дурниці

Зі шкури вилізти

Щербата слава

На Миколи та й ніколи

Російська мова

Нести чепуху

Разбиться в лепёшку

Подмоченная репутация

После дождика в четверг

У професійному спілкуванні вживаються **ТЕРМІНОЛОГІЗОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ**, позбавлені будь-яких елементів образності (*броунівський рух, октанове число, бензольне кільце, бордоський розчин*).

Однією із специфічних рис фразеологізмів наукового стилю є наявність у складі фразеологізму прізвища вченого, який сформулював той чи інший закон (*число Авогадро, закони Ньютона, таблиця Піфагора, закони Кеплера*).

Різновидом фразеологізмів є канцеляризми, сталі словосполучення, які бажано використовувати у діловому мовленні, оскільки вони надають текстам офіційності, однозначності та лаконізму: *круглий стіл, докласти зусиль, внести лепту, увійти в ритм, тримати курс, доводити до відома, брати до уваги, зупинитися на питанні, взяти за основу*.

Варто пам'ятати, що фразеологізми не перекладаються буквально, а їх специфічні відповідники потрібно знати, наприклад:

Російська мова	Українська мова	Російська мова	Українська мова
повестка дня	<i>порядок денний</i>	работать по специальности	<i>працювати за фахом</i>
действующее законодательство	<i>чинне законодавство</i>	принимать сведению	<i>к брати до відома</i>
закон вступает в силу	<i>закон набуває чинності</i>	согласно приказу	<i>згідно з наказом</i>
принятые меры	<i>вжиті заходи</i>	приобщить документы к делу	<i>долучити документи до справи</i>
меры предосторожности	<i>запобіжні заходи</i>	повестка дня	<i>порядок денний</i>
принять срочные меры	<i>вжити термінових заходів</i>	согласно штатному расписанию	<i>згідно зі штатним розкладом</i>

Про фразеологізми слід особливо пам'ятати при комп'ютерному перекладі текстів, оскільки дуже часто фразеологічні сполучення перекладаються як звичайні словосполучення, наприклад, російському „*оранжевая революция*” відповідає „*помаранчева революція*”, та комп'ютер подає його як

„жовтогаряча революція” (неправильно); Папа Римский – як Тато Римський (неправильно), а потрібно як Папа Римський.

Питання для самоконтролю

1. Що таке фразеологія?
2. Як виникають фразеологізми?
3. Назвіть основні джерела їх походження.
4. На які групи поділяють стійкі звороти.

ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ

План

1. Чергування приголосних звуків при словотворенні.
2. Спрощення в групах приголосних.
3. Правила вживання м'якого знака.
4. Правила вживання апострофа.
5. Правопис префіксів.
6. Подвоєння і подовження приголосних.
7. Написання слів разом, окремо і через дефіс.
8. Правопис слів іншомовного походження.
9. Правопис географічних назв.
10. Правила вживання великої букви.

Орфографічні норми встановлюють одноманітність написання слів відповідно до усталених норм.

Чергування приголосних звуків при словотворенні

1. Зміна приголосних звуків перед суфіксами -ськ(ий), -ств(о).

Ця зміна відбувається при творенні прикметників від іменникових основ, які закінчуються на [г], [ж], [з], [к], [ч], [ц], [х], [ш], [с], за допомогою суфікса -ськ(ий) та іменників за допомогою суфікса -ств(о)

[г]\

[ж] + ськ(ий), -ств(о) => -зьк(ий), -зтв(о)

[з]/

Рига – ризький, Париж – паризький, убогий –убозтво

[к]\

кріпак – кріпацький, кріпацтво;

[ч]

+ -ськ(ий), -ств(о) => -цьк(ий), -*викладач –викладацький*
цтв(о)

[ц]/

[х]\

волох – волоський, товариш –

[ш]

+ -ськ(ий), -ств(о) => -ськ(ий), -*товариський, товариство; Залісся*
ств(о) *–заліський*

[с]/

Якщо основи іменників закінчуються на інші приголосні, то ці зміни на письмі не передаються: *кандидат – кандидатський, люд – людський, людство, Львів – львівський.*

У частині слів іншомовного походження зміна приголосних [г], [ж], [з], [к], [ч], [ц], [х], [ш], [с] перед суфіксами *-ськ(ий), -ств(о)* не відбувається: *казах – казахський, тюрк – тюркський, баски – баскський, Мекка – меккський тощо.*

2. Зміна приголосних перед суфіксом *-ш(ий)*:

При творенні вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників кінцеві приголосні основи перед суфіксом *-ш(ий)* змінюються:

[Г]
[ж] + -ш(ий) => *дорогий – дорожчий –
жч дорожче;
вузький – вужчий –
вужче*

[з] Кінцевий приголосний [с] і суфікс *-ш(ий)* змінюються на *щ*: *високий – вищий – вище.*

3. Зміна сполучень приголосних *-цьк-, -ськ-, -зьк-, -ск-, -шк-*.

Ці зміни відбуваються і передаються на письмі:

а)

-цьк => + ин(а) -чч: *донецький – Донеччина*
-ськ- -щ: *одеський – Одещина*
ск: *віск – вощина*

б)

-ськ => +енк(о), -щ: *Тодоська – Тодощенко,*
-шк- ук *Тодошук;*
жч: *Кузько – Кужченко*
-зьк-

Спрощення в групах приголосних

Мелодійність української мови зумовлюється її фонетичною природою, закономірностями звукових сполук, чергуваннями голосних і приголосних, іншими фонетичними явищами. До них належить спрощення – властивість української мови уникати збігу кількох приголосних, який може з'являтися при словотворенні.

Спрощення відбувається	Спрощення не відбувається
У групах приголосних <i>-ждн-, -здн-, -стл-, -стн-</i> випадають літери <i>д, т</i> : <i>тиждень – тижневий, проїзд – хворостняк, шістнадцять проїзний, честь – чесний</i>	У словах <i>зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути,</i> У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим <i>-ст</i> , літера <i>т</i> у групі

приголосних *-стн-* зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *компост – компостний, баласт – баластний, форпостний, контрастний, аванпостний*

Правила вживання м'якого знака

М'який знак пишеться:	М'який знак не пишеться:
1) після букв д, т, з, с, ц, дз, л, н наприкінці слова чи складу, якщо ці букви передають м'які звуки: <i>сядь, донька, різьба</i>	1) після букв, що позначають губні та шиплячі звуки: <i>стен, голуб, кров, сім, вісім</i>
2) після м'яких приголосних перед о: <i>льон, трьох, сьомий, сьогодні</i>	2) після р у кінці складу: <i>кобзар, товар, писар, Харків (виняток Горький)</i>
3) у суфіксах <i>-ськ-, -зък-, -цьк-, -ськість-, -зъкість-, -цькість-, -ськи, -зъки, -цьки: український, європейський, по-французькому</i>	3) між приголосними, якщо перший пом'якшується під впливом другого: <i>сонця, пісня, радість, якість, кінця</i>
4) у суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -оньк-, -ісіньк-, -юсіньк-: легенько, голівонька</i>	4) після н перед ж, ч, ш, щ: <i>тонший, менший, інший, кінчик</i>
5) після м'якого звука [л] перед наступним м'яким: <i>учительський, стільця, пальці</i>	5) у буквосполученнях <i>-лц-, -лч-, -нц-, -нч-,</i> що утворені від буквосполучень <i>-лк-, -нк-: Наталці, Наталчин</i> бо <i>Наталка</i>
6) у формах родового відмінка множини іменників жіночого роду: <i>пісень, робітниця</i>	
7) у дієслівних формах наказового способу: <i>стань, винось, виходь; станьте, виносьте</i>	
8) у дієслівних формах 3-ї особи однини та множини дійсного способу: <i>стоїть, спить</i>	

Правила вживання апострофа

Апостроф ставиться:	Апостроф не ставиться:
1) після губних б, п, в, м, ф перед я, ю, є, ї: <i>б'ється, п'ять, дев'ять</i>	1) якщо йотовані букви я, ю, є, ї передають м'якість попереднього приголосного звука, то він звучить м'яко, звука [й] немає й вимова є плавною, а не роздільною: <i>свято, цвях, морквяний, тьмяний, мавпячий</i>

2) після префіксів, які закінчуються на приголосний, перед я, ю, є, ї: <i>під'їзд, роз'їзд, без'ядерний, роз'ятрити</i>	2) в іншомовних словах, якщо я, ю, є, ї передають м'якість попереднього приголосного, не чується звук [й], вимова є не роздільною, а плавною: <i>гравюра, кювет, нюанс, Мюнхен, бюлетень, мюзикл</i>
3) після р перед я, ю, є, ї, якщо в них чується звук й: <i>бур'ян, подвір'я, міжгір'я, сузір'я</i>	
4) в іншомовних словах апостроф ставиться в таких самих позиціях, як і в українських словах. Різниця в тому, що апостроф ставиться перед я, ю, є, ї не тільки після губних і р, а й після шиплячих та задньоязикових, якщо вони вимовляються твердо й після них чується звук й: <i>прем'єра, об'єкт, бар'єр, Х'юстон, ін'єкція, кон'юнктура, п'єдестал, В'єтнам</i>	

Правопис префіксів

Префікси	Правило, приклади
роз-, без-, воз-, через-	завжди пишеться з (тобто з ніколи не переходить у с): <i>розписати, безпринципний</i>
с-	перед глухими к, п, т, ф, х: <i>сказати, скинути</i>
пре-	вживається в якісних прикметниках і прислівниках для вираження інтенсивності ознаки (<i>прегарний, премудрий</i>)
при-	1) вживається в дієсловах та віддієслівних утвореннях і має ознаку приближення (<i>прийти, приблизити</i>); 2) ознаку частковості дії (<i>приморозити, притрусити, припудрити</i>); 3) у словах, утворених із словосполучень іменника з прийменником <i>при</i> : <i>при вокзалі – привокзальний, при березі – прибережний</i>
прі-	в словах: <i>прізвище, прізвисько, прірва</i>

В іншомовних словах, що не мають префікса, написання *е* та *и* треба запам'ятати: *преамбула, привілей, президент, приватний, президія, примат, презентація, призер, престиж, призма, претендент, примітив, претензія, принцип, прецедент, прем'єра, прелюдія, предикат.*

Подвоєння і подовження приголосних

Подвоєння виникає:

Правило	Приклад
коли збігаються два однакових звуки на межі префікса й кореня	<i>віддалити, возз'єднання</i>
коли збігаються два звуки [н] на межі кореня та суфікса	<i>щоденник, щоденно;</i>
коли збігаються два звуки [с] на межі дієслівної основи й частки –ся	<i>вознісся, розрісся</i>
коли збігаються два однакові звуки у складноскорочених словах	<i>міськком, заввідділом</i>
у підсилювальному суфіксі –єнн(ий)	<i>здоровєнний, численний</i>
у прикметниках із наголошеними суфіксами -єнн(ий), анн(ий) зі значенням інтенсивності, можливості чи неможливості дії	<i>незрівнянний, неказаний</i>
у словах <i>Ганна, ляний, бовваніти, овва, ссати</i> та похідний від них	

Подовження м'яких звуків [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] та шиплячих [ж], [ч], [ш] буває:

Правило	Приклад
в іменниках середнього роду II відміни, що мають закінчення -а (орф. -я)	<i>насіння, колосся, волосся</i>
подвоєння зберігається при відмінюванні (крім родового відмінка <i>знань, знарядь</i>) та в похідних словах	<i>життєвий, гіллястий</i>
в іменниках I відміни на зразок <i>стаття, суддя, рілля, Ілля</i>	
окремих прислівників	<i>навмання, зрання</i>
в орудному відмінку іменників жіночого роду III відміни перед закінченням -ю	<i>річчю, піччю, міццю</i>
в окремих формах дієслова <i>лити</i>	<i>ллю, ллєш, зіллю</i>

Написання слів разом, окремо і через дефіс

В усному мовленні слова не завжди вичленовуються. Паузами виділяються речення або їхні складові частини. У давнину писали всі слова в один ряд, навіть не завжди розчленовуючи речення. Традиція роздільно писати слова усталася в XVIII столітті.

У сучасній українській мові діє загальне правило: окремо пишуться всі самостійні та службові слова. Але незначна частина слів має свої правила.

Слід розрізняти слова і схожі (омонімічні) з ними словосполучення: *напам'ять і на пам'ять, назустріч і на зустріч, проте і про те, зате і за те, якби і як би, щоб і що б, ввечора і з вечора, вбік і в бік, вгору і в гору.*

Словосполучення, що злилися в одне слово, стали прислівниками, пишуться разом: *опівночі, нашвидкуруч, напередодні, щорічно* та ін.

Разом пишуться:

1. Складноскорочені слова і похідні від них	<i>лісостеп, самохідний</i>
2. Складні слова з першою частиною – числівником	<i>двадцятиповерховий, стодвадцятьвосьмилітній</i>
3. Складні іменники, утворені з двох або кількох слів за допомогою сполучених о, е чи без них та утворені від них прикметники	<i>глинозем, вертоліт, автострада, місяцехід</i>
4. Складні прикметники, утворені від сполучення різних частин мови	<i>сільськогосподарський (сільське господарство), вагонобудівний (вагони будувати)</i>
5. Складні числівники та прикметники з компонентом <i>-сотий, -тисячний, -мільйонний</i>	<i>п'ятдесят, трьохтисячний, багатомільйонний.</i>
6. Складні слова з першою частиною <i>пів-, напів-, полу-</i>	<i>північ, півметра</i>
7. Прислівники, прийменники і сполучники, утворені сполученням двох або кількох слів	<i>вниз, обабіч, якщо</i>
8. З першими частинами <i>авіа-, авто-, агро-, архі-, біо-, вело-, водо-, геліо-, гео-, гідро-, газо-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото- тощо</i>	<i>псевдокультура, термоустановка</i>
<i>Через дефіс пишуться:</i>	
1. Складні іменники, що не мають сполучного голосного	<i>хліб-сіль, прем'єр-міністр</i>
2. Складні іменники з першою частиною <i>віце-, екс-, обер-, унтер-, штаб-</i>	<i>віце-президент, екс-чемпіон, унтер-офіцер</i>
3. Іменники на позначення казкових персонажів та складні прізвища	<i>Вовчик-Братик, Карпенко-Карий</i>
4. Складні слова з <i>пів-</i> , що є власною назвою	<i>Пів-Америци, пів-Криму</i>
5. Складні іменники, які є біологічними назвами	<i>барвін-зілля, жук-рогач</i>
6. Прикметники з першою частиною <i>-ико, -іко</i>	<i>історико-краєзнавчий, фізико-технічний</i>
7. Прикметники з першою частиною <i>військово-, воєнно-</i>	<i>воєнно-стратегічний, військово-спортивний.</i> <i>Винятки: військовозобов'язаний, військовополонений, військовослужбовець</i>
8. Складні прикметники, що означають різні	<i>червоно-зелений, світло-</i>

кольори або відтінок одного кольору	<i>голубий, але жовтогарячий</i>
9. Прикметники, утворені від сполучень, у яких слова не залежні одне від одного (між ними можна поставити сполучник <i>і</i>)	<i>навчально-виховний, культурно-освітній.</i> Запам'ятайте слова: <i>всесвітньо-історичний, народно-визвольний, літературно-художній</i>
10. Складні прикметники, дієслова і прислівники, у яких повторюються однакові або синонімічні частини	<i>тихий-тихий, тишком-нишком</i>

Правопис слів іншомовного походження

Більшість слів іншомовного походження пишуться за правилами написання українських слів. Однак деякі запозичені слова мають свої особливості.

1. Пишеться буква *и*:

1) у загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ж* (*дж*), *ч, ш, р* перед наступним приголосним: *директор, тираж, система, циліндр*.

2) у географічних назвах після шиплячих приголосних та кінцевими *-ида, -ика*: *Алжир, Чикаго, Чилі, Атлантида, Флорида, Африка, Балтика*.

3) у географічних назвах із звукосполученням *-ри-* перед приголосним: *Мадрид, Мавританія, Париж, рим, Рига*.

2. Пишеться буква *і*:

1) на початку слова, після приголосних перед голосним, *є* та *й*: *інженер, ідея, радіус, артеріальний, енергія, клієнт, радій*;

2) у загальних назвах після приголосних *б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н* перед наступним приголосним і в кінці слова: *біологія, хімія, фізика, графік*.

3) у багатьох власних назвах: *Індія, Ісбен, Ізабелла, Капрі, Поті, Ніл*.

Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження

Пишемо дві літери	Пишемо одну літеру
Подвоєні приголосні пишуться у невеликій групі слів загальних назв: <i>ванна, манна, вілла, нетто, тонна, бруто мадонна, панна, пенні, бонна, булла, мулла, білль (законопроект), аннали (записи), мотто (епіграф), дурра, мірра</i> тощо	У загальних назвах: <i>шосе, тераса, фін, анотація, ват</i> (АЛЕ: <i>Ватт</i> – прізвище винахідника)
При збігові однакових приголосних префікса <i>й</i> кореня: <i>сюрреалізм, контрреволюція, ірраціональний</i>	
Подвоєні приголосні пишуться у власних назвах і похідних від них словах: <i>Яффа, Ніцца, Шиллер, Руссо, голландський, марокканець</i>	

5. Апостроф пишеться в словах іношомовного походження:

1) після приголосних *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р*; якщо *я, ю, є* позначають пом'якшення попереднього приголосного, апостроф не пишеться: *п'єдестал, прем'єра, кар'єра, Рів'єра, Барб'є*; але *бюро, кювет, пюпітр, рюкзак*.

2) після префікса з кінцевим приголосним перед наступним *я, ю, є*: *ад'ютант, кон'юнктура, ін'єкція, суб'єкт, об'єктивний*.

6. М'який знак у словах іношомовного походження пишеться після м'яких *д, т, з, с, ц, л, н* перед *я, ю, є, і, й*: *Марсельєза, мільярд, мільйон, барельєф, віньєтка; Лавуазьє, Мольєр*.

Правопис географічних назв

Українські географічні назви вимовляються і пишуться за правилами вимови та написання загальних назв: *Київ, Гончар, Орел, Біла Церква, Чорне море, Південний Буг*.

Географічні назви відмінюються як іменники чи прикметники: *Рівне – Рівного – Рівному*.

Якщо географічна назва складається з іменника з прикметником, то відмінюються обидві частини: *Гола Пристань – Голої Пристані – Голій Пристані*.

Якщо географічна назва складається з двох іменників, то відмінюється другий: *Алма-Ата – Алма-Аті – Алма-Атою; Івано-Франківськ – Івано-Франківська – Івано-Франківську*.

У географічних назвах на зразок *Ростов-на-Дону* відмінюється тільки перша частина: *Ростов-на-Дону – Ростова-на-Дону – Ростову-на-Дону*.

Правила вживання великої букви

Найголовніші правила вживання великої букви:

1. Імена людей, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми	<i>Тарас Григорович Шевченко, Каменяр (Іван Якович Франко), Жан-Жак Руссо</i>
2. Дійові особи у казках, байках, міфічні герої	<i>Антей, Перун, Дід Мороз</i>
3. Назви найвищих державних посад і почесних звань	<i>Президент України, Прем'єр-міністр Франції</i>
4. Назви держав, республік, міжнародних організацій	<i>Республіка Польща, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки</i>
5. Назви установ, підприємств, вулиць, парків, крім родових понять, пишуться з великої букви	<i>Верховний суд США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Національна рада Демократичної партії України, Центральний будинок</i>

	<i>культури залізничників, набережна Лейтенанта Шмідта</i>
Увага! Але в назвах таких найвищих державних установ України, як <i>Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України</i> , з великої літери пишуться всі слова	
Примітка. Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишуться з малої літери	<i>конгрес, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат</i>
6. Скорочені назви установ, організацій, закладів, якщо вони вживаються на означення одиничної назви	<i>Укрінформ, МХАТ, але педінститут</i>
7. Усі географічні назви пишуться з великої букви, а якщо вони складаються з кількох частин, з'єднаних дефісом, то всі слова, крім родових, пишуться з великої букви	<i>Крим, Асканія-Нова, Одеська область, Кавказькі гори, Північна Двіна, Ясна Поляна</i>
8. Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів пишуться з великої літери	<i>Буковина, Вінниччина, Закавказзя, Закарпаття, Золотоверхий (Київ)</i>
9. Назви свят, історичних подій, знаменних дат	<i>Великдень, День Перемоги, Велика Вітчизняна війна</i>
10. Назви відзнак, орденів, медалей	<i>медаль «За відвагу», медаль «За трудову доблесть», орден «Мати-героїня», але орден «Знак Пошани», медаль «Золота Зірка»</i>
11. Прикметники, утворені від власних назв	<i>Шевченківська премія, але дамоклів меч, базедова хвороба</i>
12. Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери	<i>голова, декан, директор, міністр.</i>

Питання для самоконтролю

1. Якими правилами регламентується правопис складних слів?
2. Коли вживається велика літера?
3. Які типи аббревіатур є найпоширенішими у професійному мовленні Вашого фаху?
4. Після яких приголосних у словах іншомовного походження пишемо «и»?

5. Коли у словах іншомовного походження відбувається подвоєння приголосних?

ВИБІР ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ. МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ, ПРИКМЕТНИКІВ, ЗАЙМЕННИКІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ

План

1. Особливості використання граматичних форм іменників. Невідмінювані іменники.

2. Особливості використання граматичних форм прикметників.

3. Особливості використання граматичних форм займенників.

Граматичні норми визначають правильне вживання граматичних форм слів та усталену побудову речень, словосполучень.

Морфологічні норми передбачають вживання в мовленні повнозначних змінних слів, граматична оформленість яких відповідає нормі української літературної мови.

Особливості використання граматичних форм іменників

1. Слід пам'ятати, що іменники – назви осіб за професією, званням, посадою – належать до чоловічого роду, тобто вони називають як осіб чоловічої статі, так і жіночої: *народний депутат Юлія Тимошенко; Голова Верховної Ради України Володимир Рибак.*

2. До чоловічого роду належать також іменники, що утворилися внаслідок субстантивациї: *уповноважений з прав людини Валерія Лутковська; адвокат Антоніна Дубчак.*

Закінчення іменників другої відміни у родовому відмінку однини

Закінчення -а (-я) мають іменники, які є назвами:	Закінчення -у (-ю) мають іменники, які є назвами
істот, персоніфікованих предметів, явищ: <i>курсанта, киянина, водія, українця, Петренка, Мороза, Вітра;</i> - конкретних предметів: <i>ножа, стола;</i> - одиниць виміру довжини, часу, ваги: <i>кілометра, тижня, дня (але року), відсотка;</i> - термінів іншомовного походження, які означають конкретні предмети, геометричні фігури і їх частини, елементи будови чогось: <i>квадрата, ромба, радіуса, синуса;</i>	- збірні поняття: <i>лому, хламу;</i> - рослин: <i>барвінку, льону;</i> - сукупність людей – іменники мають співвідносні форми однини-множини: <i>колективу, народу, гурту, ансамблю;</i> - маси, речовини: <i>бензину, кисню, чаю (але хліба, вівса);</i> - установи, організації: <i>інституту, театру, заводу, клубу, музею;</i> - будівлі та їх частин: <i>вокзалу, залу, палацу, поверху, коридору (з наголосом на закінченні - а: куреня, гаража, млина, у назвах</i>

<ul style="list-style-type: none"> - українські суфіксальні терміни: <i>іменника, трикутника, чисельника</i> (але <i>роду, виду</i>); - населених пунктів: <i>Києва, Луганська</i>; - інші географічні поняття з наголосом у родовому відмінку одними на закінченні: <i>Остра, Діниця, Дніпра</i>; - місяців, днів тижня: <i>вересня, січня, березня, вівторка, четверга</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> архітектурних деталей - <i>-а: карниза, портика</i>); - явищ природи: <i>дощу, вітру, граду, землетрусу, дощукі, морозцю</i> (але <i>вітереця</i>); - абстрактних понять: <i>руху, мітингу, іспиту, досліді, польоту, бігу, спокою</i>; - відчуття психічного стану: <i>болю, жалю</i>; - терміни іншомовного походження, що означають фізичні і хімічні процеси, частину площі, літературознавчі терміни: <i>імпульсу, синтезу, фрагменту, журналу, сюжету</i>; - ігри, танці: <i>футболу, хокею, вальсу, танцю</i> (але <i>гопака, козачка</i>); - географічні поняття, крім населених пунктів та деяких рік: <i>Криму, Байкалу</i>; - складні безсуфіксні іменники: <i>світогляду, газопроводу, пасажиропотоку</i>; - більшість префіксальних іменників: <i>вибою, опіку, прикладу, відгуку</i>.
---	---

Невідмінювані іменники

Невідмінювані іменники – це іменники, які, поєднуючись з іншими словами у висловлюванні, вживаються в одній і тій же формі: *виступила Ковальчук Галина, звертаються до Ковальчук Галини, зустрілись з Ковальчук Галиною; розглядаємо панно, зображено на панно, милуються панно.*

Форми невідмінюваних іменників

Не відмінюються:

1. Деякі іншомовні загальні назви з кінцевим голосним: *авеню, аташе, ампула* та ін.
2. Окремі іншомовні загальні назви з кінцевим приголосним: *анфас, апаш, волоф, жакоб, міс, місіс*.
3. Іншомовні прізвища з кінцевим голосним: *Алаку, Бенуа, Бізе, Бруно, Віардо, Вінчі*.
4. Іншомовні прізвище на *-ово-, -аго-, -акі-, -их*: *Сукові, Бурого, Таракі, Петрових* та под.

5. Іншомовні географічні власні назви з кінцевим голосним: *Антигуа, Вєрв'є, Баку, Джагди, Кіліманджаро* та на *-ово, -іно-, -ино-*: *Комарово, Моніко, Тушино* та ін.

6. Чоловічі власні імена іншомовного походження з кінцевим голосним: *Асабе, Бакі, Барі, Валі, Даду*.

7. Жіночі власні імена іншомовного походження з кінцевим голосним основи (*у, і, е, и, о*): *Аксилу, Гаяне, Глебї, Шелеме, Назмі*.

8. Жіночі прізвища власне українського походження на =о=: *Кухаренко, Сало, Помагайдо* та приголосний як українського, так і іншомовного походження: *Кошман, Комар, Маковець, Медведчук*.

9. Слова числівникового різновиду: *півдня, півзоши́та, півві́дра*.

10. Складноскорочені назви ініціального та ініціально-звукового типу: *НАТО, ПАР, НАН*.

11. Назви іноземних часописів: *“Таймс”, “Руде право”, “Уніта”*.

Особливості використання іменників у ділових паперах

Слід пам'ятати, що офіційно-діловий стиль вимагає:

1. Перевагу віддавати абстрактним, неемоційним, однозначним іменникам книжного походження: *автор, біографія, варіант, гарант, габарит*.

Неправильно

Анонімка

Заліковка

Маршрутка

Правильно

Анонімний лист

Залікова книжка

Маршрутне таксі

Отже, треба уникати вживання іменників із розмовного стилю, із суфіксами збільшеності чи зменшеності, з усіченою основою тощо і замінити їх нейтральними, книжними іменниками або іншими частинами мови чи розгорнутими пояснювальними конструкціями.

2. Написання іменників на означення статусу, професій, посад, звань (у більшості випадків) у чоловічому роді.

Неправильно

Викладачка хімії

Лаборантка відділу

Працівниця фірми

Правильно

Викладач хімії

Лаборант відділу

Працівник фірми

Слова (прикметник, дієслово), залежні від найменування посади чи звання, узгоджуються з цим найменуванням лише у чоловічому роді: *бухгалтер фірми виявив, старший інспектор комісії записав, висококваліфікований кухар ресторану переміг*.

3. Форми жіночого роду набувають лише залежні займенники та дієслова, узгоджуючись із прізвищем, посадою, фахом тощо. Наприклад: *До кабінету було запрошено секретарку директора Полякову Л.О.* і *До кабінету було запрошено секретаря комісії Полякову Л.О.*

4. Жіночий рід мають слова: *авторка, аспірантка, бібліотекарка, вихованка* та ін.

Примітки: Лише жіночий рід мають такі слова: *друкарка, покоївка, праля, швачка* (на відміну від *шевця*, який шиє лише взуття).

5. Збірні іменники, що позначають сукупність однакових або подібних понять, істот, тварин, предметів тощо, треба замінити іменниками у формі множини:

Неправильно	Правильно
Студентство	Студенти
Професура	Професори
Піхота	Піхотинці

6. Сукупні поняття професійної діяльності, назви осіб за фахом та місцем роботи, проживання та національною приналежністю треба передавати за допомогою додаткових слів, що пояснюють узагальнення:

Неправильно

Поштарі
Заводчани
Городяни

Правильно

Працівники пошти
Працівники заводу
Мешканці міста

Іменники у кличному відмінку однини

У сучасному суспільстві політичні, економічні, культурні відносини мають базуватися на дотриманні мовного етикету. Тому в діловому мовленні важливим є знання етикетних норм, зокрема форм звертань у кличному відмінку.

	I відміна	II відміна	III відміна
-о	іменники твердої групи: <i>дружино, сестро</i>		
-ю	іменники пестливої форми: <i>Олю, Катю</i>	мають іменники м'якої групи: <i>Віталію, вчителю, Грицю, краю</i>	
-е	іменники м'якої і мішаної груп: <i>земле, доле, круче</i>	мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом <i>-ець</i> та деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на <i>ж, ч, ш, дж</i> і загальні назви з основою на <i>р, ж</i> : <i>Богдане, голубе, друже, козаче, орле, Петре, соколе, Степане, чумаче; женче (від жнець), кравче, молодче, хлопче, шевче (але: бійцю, знавцю); гусяре, Довбуше, маляре, стороже, тесляре, школяре</i>	уживаються переважно в поезії: <i>любове, радосте</i>
		Прізвища прикметникового походження на <i>-ів(-їв), -ов, -ев(-єв), -ин, -ін, як Глібов,</i>	

		<i>Королів, Пушкін, Романишин, Тютчев, Чапаєв, Щоголів</i> , при звертанні мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: <i>Глібов і Глібове</i> та ін. Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення <i>-е</i> : <i>Києве, Лебедине, Львовє</i>	
-у		мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами <i>-ик, -ок, -к-о</i>), іншомовні імена з основою на <i>г, к, х</i> і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім <i>ж</i>): <i>батьку, синку, ударнику, погоничу, слухачу, товаришу</i> , також іменники <i>діду, сину, тату</i>	
-є	іменники м'якої групи після голосного і апострофа: <i>Маріє, мріє</i>		

Форма кличного відмінка у звертаннях

1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: *добродію бригадире (бригадир), пане лейтенанте (лейтенант)*.

2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *брате Петре, друже Грицю, колего Степане, пані Катерино, товаришу Віталію*.

3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друже Максименко; колего Іванчук, добродійко Скурда, товаришу Гончар*.

4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володимире Хомичу, Галино Іллівно*.

Правопис російських (слов'янських) прізвищ українською мовою

Передаємо їх якомога ближче до російського звучання, дотримуючись, однак, українського правопису.

І. Рос. <i>е</i> – укр. <i>е</i>	а) після приголосних	<i>Вознесенський, Лермонтов</i>
	б) у ненаголошеному суфіксі <i>-ев</i> після шиплячих <i>ж, ч, ш, щ</i> , а також <i>ц і р</i>	<i>Бестужев, Тютчев, Малишев, Губарев</i>

II. Рос. <i>е</i> – укр. <i>є</i>	а) на початку слова	<i>Євдокимов, Єгоров</i>
	б) у середині слова після голосних і при роздільній вимові після приголосних	<i>Воеводін, Грибоедов, Аляб'єв, Влас'єв</i>
	в) після приголосних (за винятком шиплячих, <i>р і ц</i>) у суфіксах <i>-єв, -єєв</i>	<i>Голубєв, Тиміряєв, Федосєєв, Аракчєєв, Плещєєв</i> але
	г) якщо російському <i>е</i> кореня відповідає в аналогічних українських <i>і</i> (тобто на місці колишнього <i>h</i>)	<i>Вєтров (вітер), Лєсков (ліс), Пєшков (пішки), Рєпін (ріпа)</i>
III. Рос. <i>ё</i>	а) сполученням літер <i>йо</i> на початку слова, у середині після <i>голосних</i> , а також після <i>губних б, п, в, м, ф</i> , коли <i>ё</i> позначає звукосполучення <i>йо</i>	<i>Йолкін, Йонін, Бугайов</i>
	б) через <i>ьо</i> в середині слів після приголосних, коли позначає сполучення м'якого приголосного з <i>о</i>	<i>Кисельов, Верьовкін</i>
	в) у прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться <i>е</i>	<i>Артемов, Семенов, Федоров</i> тощо
	г) через <i>о</i> під наголосом після <i>ч, щ</i>	<i>Горбачов, Лихачов, Хрущов</i>
IV. Рос. <i>э</i> – укр. <i>е</i>	Завжди	<i>Елконін, Ельяшев, Епов</i>
V. Рос. <i>и</i> – укр. <i>і</i>	а) літерою <i>і</i> на початку слова та після приголосних (крім шиплячих <i>і ц</i>)	<i>Іванов, Ісаєв, Багіров; Гусін, Копнін, Пушкін</i>
	б) літерою <i>ї</i> після голосних та при роздільній вимові після приголосних	<i>Абаїмов, Воїнов, Таїров, Гур'їн, Ільїн</i>
Рос. <i>и</i> – укр. <i>и</i>	а) після <i>ж, ч, ш, щ</i> та <i>ц</i> перед приголосними	<i>Кожин, Чижов, Шишкін</i>
	б) у прізвищах, утворених від власних імен, спільних для української та російської мов	<i>Архипов, Денисов. Але Нікітін, Ніколаєв, Філіпов</i> тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських
	в) у прізвищах, утворених від основ, спільних для української та російської мов (писати)	<i>Тихомиров (тихо і мир), Виноградов (виноград), Кисельов (кисіль)</i>

	4) у суфіксах <i>-ик, -ич, -ович, -евич, -иц, -ицц</i>	<i>Беликов, Голиков; Гнідич</i>
	5) у префіксі <i>-при-</i>	<i>Привалов, Прилуков</i>
	6) у російських прізвищах, що закінчуються на <i>-их (-ых)</i>	<i>Больших, Волноватих, Косих</i>
VI. Рос. <i>ы</i> – укр. <i>и</i>	Завжди	<i>Крилов, Латишев, Чаплигін</i>
VII. Рос. суфікси <i>-ск(ий), -цк(ий)</i>	передаються через <i>-ськ(ий), -цьк(ий)</i>	<i>Бабаєвський, Маяковський, П'ятницький</i>
З м'яким знаком пишуться	Прізвища на <i>-ск(ой), -цк(ой)</i>	<i>Крамської, Луговської, Шаховський, Руцької</i>
Суфіксові <i>-жский</i>	відповідає в нашій мові <i>-узький</i>	<i>Всеволожский – Всеволозький</i>
VIII. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються	<i>-ий</i> через <i>-ий</i> ;	<i>Белій</i>
	<i>-ий</i> після твердого приголосного – через <i>-ий</i>	
	після м'якого приголосного – через <i>-ій</i>	<i>Крайній</i>
	<i>-ая, -яя</i> – через <i>-а, -я</i>	<i>Бела, Крайня</i>
IX. Апостроф пишеться	після губних, задньоязикового <i>к</i> та після <i>р</i> перед <i>я, ю, є, ї</i>	<i>Артем'єв, Зав'ялов</i>
	коли <i>ж я, ю, є</i> означають сполучення пом'якшеного приголосного з <i>а, у, е</i> , то апостроф перед ними не ставиться	<i>Бяков, Пясецький, Петухов, Рюмін</i>
X. М'який знак у рос. прізвищах пишеться після м'яких приголосних <i>д, т, з, с, ц, л, н</i>	а) перед йотованими <i>я, ю, є, ї</i>	<i>Аркадьєв, Ананьїн</i>
	б) перед приголосними	<i>Вольнов, Кольцов</i>
	в) коли <i>я, ю, є</i> означають сполучення м'якого приголосного з <i>а, у, е</i> , то перед ними м'який знак не ставиться	<i>Дягилєв, Дюков, Зюганов, Тяпкін, Тюрін</i>

Творення та відмінювання імен по батькові

Чоловічі імена по батькові творяться за допомогою тільки суфікса **-ович**, а жіночі - за допомогою суфіксів **-івн(а)** та **-ївн(а)** (від імен на **-й**):

Ім'я	-ович	-івн-а, -ївн-а
Богдан-□	Богдан -ович-□	Богдан –івн-а
Юрій-□	Юрій -ович-□	Юрі -ївн-а

Відповідні імена по батькові будуть від таких імен:

Григорій-□ - Григор-ович-□, Григор-івн-а;

Ілл-я - Ілл-іч-□, Ілл-івн-а;

Кузьм-а - Кузьм-ич-□ (і Кузьм-ович-□), Кузьм-івн-а;

Сав-а - Сав-ич-□ (і Сав-ович-□), Сав-івна;

Хом-а - Хом-ич-□ (і Хом-ович-□), Хом-івн-а;

Яків-□ - Яков-ич-□, Яків-н-а.

Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення I відміни, відмінюються як відповідні іменники **I відміни**, а прізвища із закінченнями II відміни - за зразком відмінювання іменників **II відміни**.

Примітка. Жіночі прізвища на приголосний та **-о НЕ ВІДМІНЮЮТЬСЯ**.

ОДНИНА

Н	Калин-а	Гнатюк-□	Петренк-о
Р	Калин-и	Гнатюк-а	Петренк-а
Д	Калин-і	Гнатюк-ові(-у)	Петренк-ові(-у)
З	Калин-у	Гнатюк-а	Петренк-ів
О	Калин-ою	Гнатюк-ом	Петренк-ом
М	(на) Калин-і	(на) Гнатюк-ові(-у)	(на) Петренк-ові(-у)
К	Калин-о(-а)	Гнатюк-□, -у	Петренко, -у,

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий, -ій** відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого родів твердої чи м'якої групи.

ОДНИНА

Н	Василевськ-ий	Кобилянськ-а
Р	Василевськ-ого	Кобилянськ-ої
Д	Василевськ-ому	Кобилянськ-ій
З	Василевськ-ого	Кобилянськ-у
О	Василевськ-им	Кобилянськ-ою
М	(на) Василевськ-ому(-ім)	(на) Кобилянськ-ій
К	Василевськ-ий	Кобилянськ-а

3. Чоловічі прізвища пикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за таким зразком:

ОДНИНА

Н	Ковалів-□	Прокопів-□	Волошин-□
Р	Ковалев-а(-лів-а)	Прокопов-а(-пів-а)	Волошин-а
Д	Ковалев-у(-лів-у)	Прокопов-у(-пів-у)	Волошин-ові(-у)
З	Ковалев-а(-лів-а)	Прокопов-а(-пів-а)	Волошин-а
О	Ковалев-им(-лів-им)	Прокопов-им(-пів-им)	Волошин-им
М	(на) Ковалев-і,-у (-лів-і,-у)	(на) Прокопов-і,-у(-пів-і,-у)	(на) Волошин-і,-у
К	Ковалев-є(-лів-є) або Н.в.	Прокопов-є(-пів-є) або Н.в.	Волошин-є або Н.в.

4. До складних випадків відмінювання належать чоловічі прізвища типу: *Іваньо, Руньо, Пильо, Барзьо, Маньо* та ін. Наприклад: *Пильо— Пиля, Пильові (Пилю), Пиля, Шлем, при Пилеві (Пилю, Пилі)*.

5. Жіночі прізвища на **-о, -й** та приголосний в українській мові перебувають поза відмінами. Наприклад: *Пансо Тетяна, Охтаро Людмила, Бурдо Анастасія, Мандро Ліля*.

6. Не відмінюються й жіночі українські прізвища, що закінчуються на **-ко, -ло**. Наприклад: *Покотило Василина, Позивайло Дарина, Манойло Ніла* та ін.

7. Завжди незмінними є жіночі прізвища, утворені від назв народів. Наприклад: *Русин, Турчин, Сербии, Угрин тощо*.

8. Окрему групу прізвищ в українській мові становлять прізвища «спільного роду». Це українські прізвища на **-а** типу: *Коляда, Білобаба, Сирота, Діброва, Дубинка, Лобода* та прізвища іншомовного походження. Рід таких прізвищ визначається синтаксично, залежно від того, особі якої статі (чоловічої чи жіночої) даються ці прізвища. Наприклад: *Павло Діброва й Ольга Діброва; Роман Сирота і Людмила Сирота; Антоніна Дубинка*.

9. Українські прізвища «спільного» роду відмінюються за зразком:

Н.	Андрій Лагода	Марія Лагода
Р.	Андрія Лагоди	Марії Лагоди
Д.	Андрію (-єві) Лагоді	Марії Лагоді
З.	Андрія Лагоду	Марію Лагоду
О.	Андрієм Лагодою	Марією Лагодою
М.	при Андрію (-єві) Лагоді	при Марії Лагоді

Зразок відмінювання імені та по батькові

Н	Олег Олександрович	(Хомич)	Марія Андріївна	(Іллівна)
Р	Олега Олександровича	(Хомича)	Марії Андріївни	(Іллівни)
Д	Олегові (у) Олександровичу (єві)	(Хомичу (єві))	Марії Андріївни	(Іллівни)
З	Олега Олександровича	(Хомича)	Марію Андріївну	(Іллівну)
О	Олегом Олександровичем	(Хомичем)	Марією Андріївною	(Іллівною)
М	Олегові Олександровичу (і, єві)	(Хомичу (і, єві))	Марії Андріївни	(Іллівни)
К	Олегу Олександровичу	(Хомичу)	Маріє Андріївно	(Іллівно)

Примітка. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має лише загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *друзе Максименко, колего Савчук, добродійко Середа, пане Гончар, пані Семенова*.

Особливості граматичних форм прикметників

Ступені порівняння – це граматичні форми, що показують, якою мірою названа прикметником ознака властива предметові у різний час або у певний час при зіставленні з іншими предметами.

Ступені порівняння прикметників

		Вищий ступінь	Найвищий ступінь	
Проста форма	корінь або основа	+ суф. -ш -іш	преф. най +	вищий ступінь порівняння прикметника
		прикметника		
Складна	<i>тонкий</i> – <i>тонший, теплий</i> – <i>тепліший</i>		<i>Найширший, найглибший</i>	
	більш менш	+ прикметник у початковій формі	найбільш найменш	прикметник у початковій формі
	<i>більш відомий, менш приємний</i>		<i>найбільш сильний, найменш успішний</i>	

Не всі якісні прикметники утворюють ступеневі форми. Не утворюють ступенів порівняння прикметники, які:

- в основі мають суфікси, що виражають здрібніло-пестливе або збільшено-згрубіле значення: *ясенький, малесенький, здоровісенький*;
- виражають неповний вияв ознаки: *червонуватий, коричнюватий*;
- в основі мають префікси, що виражають значення збільшеної ознаки: *премудрий, архіважливий*;
- називають ознаку за кольоровою схожістю: *малиновий, кавовий, вишневий*;
- називають остаточні, сталі ознаки: *німий, хворий, лисий*;
- складні за будовою: *темно-зелений, світло-червоний*;
- перейшли із відносних: *орлиний (погляд), дубовий (голос)*;
- стали прикметниками внаслідок переходу в них дієслівної форми – дієприкметників: *цілющі (рослини), трудячий (люд)*.

Особливості використання займенників у ділових паперах

1. Слід уникати використання займенників (якщо можна) або у їх значенні вживати інші частини мови (особливо в автобіографії, заяві, службових записках).

Неправильно	Правильно
<i>Прошу Вас надати мені грошову допомогу в зв'язку</i>	<i>Прошу надати грошову допомогу у зв'язку із</i>
<i>Я пропоную усунути п. Куліша В.Д. з посади лаборанта, яку він обіймав у зв'язку з його неодноразовими порушеннями своїх службових обов'язків і перевести його на...</i>	<i>Пропоную усунути п. Куліша В.Д. з посади лаборанта у зв'язку з неодноразовим порушенням службових обов'язків і перевести на...</i>

2. Слід уникати вживання займенників:

- із суфіксами зменшеності: *такесенький, самісінький, нікогісінько*;
- складних неозначених форм: *абиякий, абихто, казна-хто*;
- усічених форм прикметникових займенників: *на моїм, у тім, на цьому*.

3. Треба використовувати тільки нормативні форми займенників, уникаючи розмовних, діалектних варіантів. Наприклад:

Неправильно	Правильно
на моїм	на моєму
сей захід	цей захід
у кожнім	у кожному
у чиїм	у чийому

4. Дійова особа в реченні, виражена займенником, повинна стояти у **Н.**, а не в **Ор.** відміннику:

Неправильно	Правильно
мною запроваджено	я запровадив
нами запропоновано	ми запропонували
ними привезено	вони привезли

5. На означення особи надавати переваги вживанню займенника *який* (-а, -і), а на означення предметів, дій, явищ – *що*:

- ... *інженера-конструктора, який проживає ...*
- ... *контракт, що було підписано ...*

6. Уникати двозначності, що може виникнути:

- якщо займенник віддалений від слова, з яким синонімічно пов'язаний:

Неправильно	Правильно
<i>Значна кількість учених взяла активну участь у секційних засіданнях. Їх виявилось багато.</i>	<i>У секційних засіданнях взяла участь значна кількість учених.</i>

- якщо можливе співвіднесення займенника з будь-яким із слів, однаково граматично вираженим:

Неправильно	Правильно
<i>Лаборант Горобець В.О. внесла пропозицію. Головуючий з нею не погодився.</i>	<i>Головуючий (голова зборів) відхилив пропозицію лаборанта Горобець В.О.</i>

- якщо замість особового займенника вжито присвійний:

Неправильно	Правильно
<i>Моїм отриманим завданням було ...</i>	<i>Я отримав завдання. Завдання, яке я отримав...</i>

- якщо вжито зворотно-присвійний займенник *свій*:

Неправильно	Правильно
<i>Директор попросив присутніх прокоментувати свої пропозиції.</i>	<i>Директор запропонував присутнім прокоментувати їхні пропозиції.</i>

- якщо вжито зворотний займенник з неконкретним співвіднесенням:

-

Неправильно	Правильно
<i>Комісія запропонувала адміністрації взяти на себе функції щодо розслідування НП.</i>	<i>Комісія запропонувала свої послуги адміністрації у розслідуванні НП.</i>

Пам'ятайте: використання або невикористання займенників змінює тональність ділових текстів, може підсилювати або пом'якшувати категоричність наказу, вимоги, прохання, поради тощо.

Увага! Запам'ятайте правильну форму у вживанні займенників у таких словосполученнях:

Неправильно	Правильно
Дякую Вас	Дякую Вам
Пробачте мене	Пробачте мені
Скільки годин?	Котра година?
Характерний йому	Характерний для нього
Властивий для нього	Властивий йому
Вибачити його	Вибачити йому
Кепкувати над ним	Кепкувати з нього

Для уникнення зайвого паралелізму, краще в діловому мовленні додержуватися присвійного займенника *їхній*, ніж **Р.** чи **З.** відмінків *їх* (від – вони): *їхнє обладнання, надійшли їхні пропозиції.*

Питання для самоконтролю

1. Назвіть граматичні ознаки прикметника.
2. Прикметники якого розряду утворюють ступені порівняння?
3. Визначте особливості відмінювання прикметників.
4. Сформулюйте основні вимоги до вживання прикметників різних розрядів у професійному мовленні.
5. Як узгоджуються прикметники з іменниками на означення професій?

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ ЧИСЛІВНИКІВ, ДІЄСЛІВ

План

1. Особливості відмінювання числівників.
2. Синтаксичні зв'язки числівника з іменником.
3. Правила фіксації числівників у ділових документах.

Розряди числівників

<i>кількісні виражають кількісну характеристику предметів (відповідають на запитання <i>скільки?</i>)</i>	<i>порядкові означають порядок предметів при лічбі (відповідають на запитання <i>котрий?</i>)</i>
До кількісних числівників належать:	<i>третій, п'ятий, шістдесят</i>

<ul style="list-style-type: none"> • власне кількісні (один, двадцять три, сто сорок сім) • неозначено-кількісні (декілька, кільканадцять, кількадесят) • збірні (двоє, десятеро, тридцятєро) • дробові (дві шостих, сім десятих) 	сьомий, тисяча двісті дев'яносто восьмий
---	--

Неозначено-кількісні і збірні числівники офіційно-діловому стилю не властиві. У ділових паперах цифрова інформація записується у вигляді цифр:

традиційна система запису цифрової інформації	нова система запису цифрової інформації
з використанням римських, арабських цифр	з використанням лише арабських цифр

Якщо перша частина відчислівникового слова записується цифрами, то кінцева частина приєднується через дефіс: *52-мільйонний - п'ятдесятидвохмільйонний, 13-поверховий – тринадцяти поверховий.*

В обліково-фінансових документах після цифри (або перед нею) у дужках пишеться числівник. Наприклад: *160 (сто шістдесят) гривень; сто шістдесят (160) гривень.*

Числівник характеризується великою системою відмінкових парадигм. Кількісні числівники змінюються за відмінками, а порядкові - за відмінками, родами і числами.

У системі кількісних числівників можна виділити групу числівників, що мають особливі форми тільки називного - знахідного відмінків: збірні, деякі неозначено-кількісні (*багато, небагато, мало, чимало, немало*) та окремі дробові числівники (*півтора, півтори, півтораста*). В інших відмінках числівники *півтора, півтори, півтораста* не змінюються; усі збірні числівники, крім числівника **обоє**, переходять на систему відмінювання власне кількісних числівників.

Власне кількісні і дробові числівники виступають у формах усіх відмінків. Виділяють кілька типів їх відмінювання.

Відмінювання числівників

1. Числівники *один, одна, одно (одне)* відмінюються, як займенники *той, та, те*.

Н.	Один	одно (одне)	одна	одні
Р.	Одного	Одного	Однієї (одної)	одних
Д.	Одному	Одному	Одній	одним
З.	З. як Н. або Р.	одне, одно	одну	як Н. або Р.
О.	одним	Одним	Однією, одною	одними
М.	на одному	одному / однім	На одній	на одних

2. Числівники *два, три, чотири* у непрямих відмінках мають однакові закінчення (крім знахідного й орудного відмінків):

Н.	два, дві	три	чотири
Р.	Двох	трьох	чотирьох
Д.	Двом	трьом	чотирьом
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	двома	трьома	чотирма
М.	(на) двох	(на) трьох	(на) чотирьох

3. Числівники від *п'яти* до *тридцяти*, а також від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти* становлять один тип відмінювання, причому в складних числівниках змінюється тільки друга частина:

Н.	п'ять	сім	одинадцять	вісімдесят
Р.	п'яти	семи	одинадцяти	вісімдесяти (вісімдесятьох)
	(п'ятьох)	(сімох)	(одинадцятьох)	
Д.	п'яти	семи	одинадцяти	вісімдесяти (вісімдесятьом)
	(п'ятьом)	(сімом)	(одинадцятьом)	
З.	п'ять	сім (сімох)	одинадцять	вісімдесят (вісімдесятьох)
	(п'ятьох)		(одинадцятьох)	
О.	п'ятьма	сьома	одинадцятьма	вісімдесятьма (вісімдесятьома)
	(п'ятьома)	(сімома)	(одинадцятьома)	
М.	(на) п'яти	(на) семи	(на) одинадцяти	(на) вісімдесяти
	(п'ятьох)	(сімох)	(одинадцятьох)	(вісімдесятьох)

4. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* у непрямих відмінках мають флексію (закінчення) - *а*:

Н.	сорок	дев'яносто	Сто
Р.	сорока	дев'яноста	Ста
Д.	сорока	дев'яноста	Ста
З.	З. як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	сорока	дев'яноста	Ста
М.	(на) сорока	(на) дев'яноста	(на) ста

5. Складні назви сотень *двісті, триста ... дев'ятсот* змінюються в обох частинах:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсот	п'ятисот
Д.	Двомстам	п'ятистам
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	Двомастами	п'ятьмастами, п'ятьомастами
М.	(на) двохстах	п'ятистах

6. Числівники *тисяча, мільйон, мільярд, нуль* відмінюються як іменники в однині.

7. Дробові числівники відмінюються в обох частинах: чисельникове слово змінюється як кількісний числівник, а знаменникове – як порядковий номер: *одна друга, одної другої, одній другій, одну другу, однією (одною) другою, (на) одній другій, одну другу, однією (одною) другою, (на) одній другій*.

8. З усіх збірних числівників повну систему відмінкових форм має слово *обоє*, що змінюється як числівник *два*: *обоє, обох, обом, обох і обоє, обома, (на) обох*.

9. За цим же типом відмінюються неозначено-кількісні числівники *кілька, декілька, багато, небагато*, якщо вони поєднуються з іменниками, які означають конкретні предмети, що підлягають лічбі: *багато днів, багатьох днів, багатьом дням, багато днів, багатьма днями, (по) багатьох днях*.

10. У складених кількісних числівників відмінюється кожне слово: *сто п'ятдесят вісім, ста п'ятдесяти восьми (вісьмох), ста п'ятдесяти восьми (вісьмом)* і тощо.

Порядкові числівники відмінюються за відмінками, родами і числами. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Н.	третій	(третє)	третя
Р.	третього	Третього	третьої
Д.	третьому	Третьому	третій
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	третім	Третім	третьою
М.	(на) третьому	(на) третьому	(на) третій

У назвах дати іменник при числівнику ставиться в родовому відмінку: *вісімнадцятого січня, перед двадцять четвертим лютого*.

У діловій сфері не використовуються паралельні й розмовні форми на позначення часу, тому не вживається для цього прийменник *у (в)*.

<i>Розмовні форми</i>	<i>Нормативні форми</i>
Засідання відбудеться пів на шосту (до шостої вечора)	<i>Засідання відбудеться о 17.30 (о 17 год. 30 хв.)</i>
За чверть до 9 ранку всі зібралися	<i>О 8.45 (о 8 год. 45 хв.) усі зібралися</i>
Переговори завершилися в 14 дня	<i>Переговори завершилися о 14.00 (о 14 год.)</i>
Початок роботи конференції у 5 годин	<i>Початок роботи конференції о 17.00 (о 17 год.)</i>

Називаючи точний час, треба пам'ятати, що вживається прийменник *о (об)* (*Прийду о 10 годині* або *Прийду об 11 годині*); прийменник *на* - до 30 хвилин - *двадцять на десяту (годину)*; прийменник *за* - після 30 хвилин - *за десять чотирнадцята (година)*. У певному контексті прийменник *на* вказує на приблизність (*Прийду на 10 годину*).

<i>Розмовний варіант</i>	<i>Нормативний варіант</i>
Пів дев'ятої години	<i>Пів на дев'яту (годину)</i>
Двадцять (хвилин) п'яту (години)	<i>Двадцять (хвилин) на п'яту (годину)</i>
Без п'ятнадцяти (хвилин) дві (години)	<i>За п'ятнадцять (хвилин) друга (година)</i>
Зараз дванадцять (12) годин	<i>Зараз дванадцята година (або 12.00)</i>
Буду відсутній до п'ятнадцяти (годин)	<i>Буду відсутній до п'ятнадцятої (години)</i>
Зателефонуйте після дванадцяти (годин)	<i>Зателефонуйте після дванадцятої (години)</i>

Особливості використання числівників у діловому мовленні. Зв'язок числівника з іменником

1. Після числівника *один* іменник ставиться завжди в однині: *1 метр, 21 день*.

2. Після числівників *два, три, чотири* іменник завжди стоїть у Н. відмінку множини: *два тижні, дев'яносто два роки, шістсот сімдесят чотири стільці*, а при числівниках *п'ять і більше* – у Р. відмінку множини: *п'ять (рідних) братів, тридцять (цегляних) будинків*.

3. Лише іменники, які в множині втрачають суфікс *-ин-* та іменники IV відміни при числівниках *два, три, чотири* стоять у формі Р. відмінка однини: *двадцять три харків'янина, тридцять два слобожанина, чотири селянина, два імені*.

4. Якщо іменник вказує на приблизність і стоїть перед числівником, то перед *два, три, чотири* він ставиться в Р. відмінку множини: *років два, днів три, тижнів чотири*. Прикметник після числівників *два, три, чотири* вживається у формі Н. (З) або Р. відмінка множини: *два розбиті (розбитих) вікна; чотири азіатські (азіатських) країни*.

5. У непрямих відмінках іменник і числівник стоять в одному відмінку: *з трьома братами, шістдесяти будинкам*.

6. Але після числівників *тисяча, мільйон, мільярд, трильйон та под.* іменник стоїть лише в Р. відмінку множини: *тисячею років – тисячі років, мільйоном гривень – на мільйоні гривень*.

7. Після дробових числівників, а також після числівників *півтори* іменник стоїть лише в Р. відмінку однини: *двох десятих процента, двом десятим процента, двома десятими процента; півтора місяця, півтори тонни* – в усіх відмінках.

8. Якщо є вислів з *половиною, з чвертю*, то іменник набуває форми, якої вимагає власне кількісний числівник: *два з половиною місяці, чотири з половиною роки, п'ять з чвертю століть, дев'ять з чвертю років*.

9. Кількісний іменник *раз* у сполученні з числівником та іменником *половина* має форму *рази*: *три з половиною рази*. Якщо цей дробовий числівник виражений десятковим дробом, то *раз* має форму Р. відмінка: *три й п'ять десятих рази*.

10. Збірні числівники поєднуються:

а) з іменниками чоловічого роду на означення осіб, тварин птахів: *двоє львів'ян, троє школярів, четверо коней, п'ятеро орлів*;

б) з іменниками середнього роду: *двоє вікон, троє відер* (паралельні форми *два вікна, три відра*), *двоє лошат, п'ятеро хлоп'ят*;

в) з іменниками, що вживаються лише у множині: *двоє воріт, четверо окулярів*.

11. Після збірних числівників (крім *обидва*) іменник стоїть у Р. відмінку множини: *двоє селян, троє дверей, четверо голубів*. Після збірних числівників *обидва, обидві* іменник ставиться у Н. відмінку множини: *обидва хлопці, обидві сестри*. У непрямих відмінках іменник і числівник стоять в одному відмінку *обом сестрам, обома сестрами*.

12. У датах назви місяців вживаються в Р. відмінку: *перше лютого, першому лютого, з першим лютого*.

Особливості використання числівників у ділових паперах

Уживати треба тільки книжні числівники:

Неправильно	Правильно
<i>півлітра, половина літра</i>	<i>500 мл., п'ятсот грамів; 0,5 л</i>
<i>півсотні, половина сотні</i>	<i>50, п'ятдесят</i>
<i>пара</i>	<i>Два, дві, двоє</i>
<i>десяток, сотня</i>	<i>десять, сто</i>
<i>півтора мільйонів</i>	<i>1 500 000, один мільйон п'ятсот тисяч</i>
<i>півтора тонн</i>	<i>150 т, сто п'ятдесят тонн</i>

Особливості використання дієслівних форм у ділових паперах

1. Треба використовувати тільки книжні дієслова та їхні форми.

2. Уникати умовного способу:

Неправильно	Правильно
<i>Підприємства змогли б виконати замовлення, якби...</i>	<i>Підприємства виконають (зможуть виконати) замовлення, якщо...</i>
<i>Виконавець повідомив би Вас завчасно, коли б...</i>	<i>Завчасне повідомлення виконавця було можливе лише за умов...</i>

3. Уживаючи ті чи інші форми наказового способу, слід враховувати конкретну ситуацію, умови спілкування та норми мовного етикету.

4. В актах, наказах, розпорядженнях, службових листах, інструкціях, дорученнях та ін. вживають неозначену форму дієслова (інфінітив). Але слід пам'ятати, що нормативною є форма на *-ти*, а не *-ть*:

Неправильно	Правильно
<i>виступать</i>	<i>виступати</i>
<i>запроваджувать</i>	<i>запроваджувати</i>

5. У документах більшість дієслів має форму 3-ї особи однини, але неприпустиме використання коротких форм:

Неправильно	Правильно
<i>виклика</i>	<i>викликає</i>
<i>допомага</i>	<i>допомагає</i>

6. Надавати перевагу активним конструкціям над пасивними або ж використовувати безособову конструкцію з дієслівними формами на *-но, -то*:

Неправильно	Правильно
<i>Рішення було достроково виконане нашою групою.</i>	<i>Наша група достроково виконала рішення.</i>
<i>Головна увага ним приділяється...</i>	<i>Головну увагу він приділив...</i>
<i>Інспектори, які призначаються комісією...</i>	<i>Інспектори, яких призначає комісія...</i>

7. Не порушувати норми вживання форм залежного слова:

Неправильно	Правильно
<i>свідчити факти</i>	<i>свідчити про факти</i>
<i>відзначати про успіхи</i>	<i>відзначати успіхи</i>
<i>довести про інформацію</i>	<i>довести інформацію</i>
<i>опанувати професією</i>	<i>опанувати професію</i>
<i>доторкатися приладу</i>	<i>доторкатися до приладу</i>

8. Надавати перевагу складеним формам дієслів недоконаного виду в майбутньому часі:

Неправильно	Правильно
<i>завтра відпочиватимемо</i>	<i>завтра будемо відпочивати</i>
<i>Перерахуватимемо</i>	<i>будемо перераховувати</i>
<i>працюватимем сьогодні</i>	<i>будемо працювати сьогодні</i>

9. Широко використовувати дієприкметники і дієприслівники, але уникати ненормативних форм або замінити їх іменниками, іменниками з прийменниками (описова конструкція), дієсловами:

Неправильно	Правильно
<i>оточуюче середовище</i>	<i>довкільля; навколишнє середовище</i>
<i>знаючий працівник</i>	<i>обізнаний працівник; тямущий (тямкий) працівник, який добре знає (розбирається, володіє)</i>
<i>запитуючий делегат</i>	<i>запитувач; делегат, який запитує (задає запитання); той, хто запитує</i>
<i>подорожуючий</i>	<i>подорожній; той, хто подорожує</i>
<i>даючий обіцянку</i>	<i>той, хто дає обіцянку</i>
<i>граючий</i>	<i>який (хто) грає; гравець</i>
<i>рахуючий прибутки</i>	<i>рахівник; який (хто) рахує прибутки</i>
<i>пануюча думка</i>	<i>Панівна думка</i>
<i>знеболюючий засіб</i>	<i>засіб знеболення</i>
<i>різючий інструмент</i>	<i>різальний інструмент</i>
<i>спрямовуюча рейка</i>	<i>напрямна рейка</i>
<i>кажущий промову</i>	<i>Мовець; який (хто) говорить</i>
<i>початкуючий поет</i>	<i>поет-початківець</i>
<i>захоплюючий краєвид</i>	<i>захопливий, привабливий, принадний краєвид</i>

хвилюючі враження зворушливі враження
хвилюючий стан бентежний стан
хвилююча новина животрепетна (збудна) новина
не дивлячись на незважаючи (невважаючи) на об'єктивні причини
об'єктивні причини

Запам'ятайте українські відповідники до найпоширеніших дієприкметників на **-учий (-ючий)**:

Біжучий (біжучий рядок – рухомий рядок)
Виконуючий (який виконує, здатний виконати, зайнятий виконанням, виконавець, виконувач, виконуючий роботу, виконавець роботи)
Виступаючий (промовець, оратор; який виступає; виступаючий з доповіддю – доповідач; виступаючий на трибуні студент – студент, який виступає на трибуні)
Відпочиваючий (відпочивальник, відпочивалець, курортник)
Віруючий (релігійний, богомільний, вірянин, вірник, віруючі, хто вірує, вірні, миряни, вірячи)
Вражаючий (який вражає, здатний вразити; разючий; могутній, сильний вражаючий ефект – могутній ефект)
Головуючий (головуючий (зборів, засідання) – голова (зборів, засідання))
Діючий (діючий – що діє, покликаний діяти, діяльний, активний, ефективний, чинний; дійовий (діючий) вулкан – активний (живий) вулкан; діючий порядок – сучасний порядок; діючий фактор – чинник; діюча модель – робоча модель; діюча армія – регулярна армія; діюче законодавство – чинне законодавство; діючі особи – дійові особи)
Домінуючий що домінує, найбільш поширений / популярний, панівний, переважний, доміантний, визначальний; домінуюче вживання – переважне вживання; домінуюча ідея – провідна, доміантна ідея; домінуючий чинник – визначальний, основний чинник; домінуюча в суспільстві тенденція – тенденція, що переважає в суспільстві
Знаючий який знає, знавець, тямущий, досвідчений, обізнаний, компетентний; знаючий міру – поміркований
Зростаючий який зростає, збільшується; збільшувальний, щораз більший (вищий); зростаюча смертність – щораз більша смертність; зростаючі вимоги – щораз вищі вимоги; зростаючі ціни – щораз вищі ціни
Існуючий що існує, здатний існувати; існуючий (в якомусь місці) розташований, розміщений; зафіксований, чинний, сучасний, теперішній, наявний, відомий
існуюче чинне законодавство
законодавство
Існуючі думки відомі (наявні) думки
Існуючі кордони сучасні кордони

існуючий порядок	<i>заведений порядок</i>
Існуючі проблеми	<i>наявні проблеми</i>
Існуючі ціни	<i>теперішні ціни</i>

Примітка:

Наступаючий

наступаючий	що наступає, прийдешній, наступний, близький, уже на підході, уже зовсім близько
з наступаючим	з настанням Нового року!
Новим роком	з передноворіччям! з прийдешнім Новим роком!

Плаваючий

плаваючий по морю	Мореплавець
плаваючий графік	змінний графік
плаваючий курс	нестійкий (змінний) курс валюти
валюти	

Слідуючий

слідуюча зупинка	наступна зупинка
на слідуючий рік	на той рік
справа	в справа ця така, діло тут таке
слідуючому	

Однак окремі форми активних дієприкметників теперішнього часу з суфіксами *-уч (-юч)*, *-ач (-яч)* почали використовувати, але у функції означення, а не головного компонента дієприкметникового звороту, наприклад:

Неправильно

співробітник,
виконуючий
службові обов'язки

Правильно

виконуючий службові обов'язки (або співробітник, який виконує службові обов'язки)

добробут,
зростаючий щороку

зростаючий щороку добробут (або добробут, що зростає щороку)

академік, керуючий
новим відділом

керуючий новим відділом (або академік, який керує новим відділом)

Це ж стосується і активних дієприкметників минулого часу з суфіксом *-л-*:

Неправильно

квіти, замерзлі
морозу

Правильно

від замерзлі квіти (або квіти, що замерзли від морозу)

Сфера використання активних дієприкметників – переважно термінологічна лексика: *блукаючий нерв, крокуючий екскаватор, ведуче колесо, ріжучий диск, тонізуючі речовини, резонуюча камера, діючий вулкан, несуча поверхня крила, працюючий двигун.*

10. Форми 2-ї особи однини, 1-ї та 2-ї особи множини дозволяють уникати форми *давайте* у наказовому способі. Обійтися без неї можна і за допомогою додаткових слів.

Неправильно

давайте проголосуємо
давайте побажаємо
давайте почнемо
давайте привітаємо
героїню

Правильно

*проголосуймо
побажаймо
є пропозиція почати або пропоную почати
нашу прошу привітати нашу героїню або вітання
нашій героїні*

Дієслово *давайте* вживається лише у своєму прямому значенні, коли ця форма заохоти поєднується з іменником, що означає певні предмети: *Давайте Ваші посвідчення; розрахунки і креслення давайте мені.*

Хоча й у цих випадках інтонаційно та за допомогою несловесних засобів (жесту) можна спонукати до дії: *Ваші посвідчення, будь ласка; прошу розрахунки і креслення.*

11. Дієслово *вибачаюсь* (-ся) має у своєму складі колишній займенник =ся=, що був формою від себе – я, порівняйте: *збираюся (я збираю себе), вмиваюся (я вмиваю себе).*

Неправильно

Я вибачаюсь (- *Вибачте мені (даруйте, перепрошую).* *Прошу вибачення.* ся), вибачаюсь *Пробачте! Прошу вибачити мені!* (ся).

Правильно

За це треба *За це треба попросити пробачення. Треба перепросити.* вибачитися.

Я хочу *Даруйте, завинив (винуватий).* Я хочу (повинен) вибачитися. *попросити у Вас вибачення. Дозвольте попросити у Вас вибачення! Я не хотів завдати Вам прикроців (Вас образити)! Прошу Вас, не ображайтеся. Я завинив перед Вами, Мені дуже прикро (жаль, шкода), що так сталося. Я завдав Вам стільки клопоту (прикроців, турботи, хвилювань, неприємностей)! Я відчуваю свою провину перед Вами.*

Питання для самоконтролю

1. Яких правил треба дотримуватися при записі прізвищ, імен, імен по батькові?

2. Схарактеризуйте особливості вживання та запису власних назв у професійних та ділових текстах.

3. Схарактеризуйте лексичне значення числівника.

4. За якими критеріями класифікують числівники?

5. Чи подібні схеми відмінювання складених кількісних і складених порядкових числівників?

6. Сформулюйте принципи подання числової інформації в ділових та фахових текстах.

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ КЕРУВАННЯ. УЗГОДЖЕННЯ ПІДМЕТА І ПРИСУДКА. СИНОНІМІКА СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ І СЛІВ

План

1. Складні випадки керування. Узгодження підмета і присудка.
2. Синоніміка словосполучень і слів. Складні випадки керування.
3. Пунктуаційні норми.

Дієслова в українській мові вимагають від залежних іменників чи займенників відповідної відмінкової форми:

Норма	Порушення норми
<i>вчити чого</i>	Вчити чому
<i>глузувати з кого</i>	глузувати над ким
<i>дивуватися з чого</i>	Дивуватися чому
<i>дякувати кому</i>	дякувати кого
<i>захворіти на що</i>	захворіти чим
<i>знущатися з кого</i>	знущатися над ким
<i>зраджувати кого</i>	Зраджувати кому
<i>кепкувати з кого</i>	кепкувати над ким
<i>легковажити що</i>	легковажити чим
<i>нехтувати кого, що; ким, чим</i>	нехтувати кого, чого
<i>оволодіти чим</i>	оволодіти що
<i>опанувати що</i>	опанувати чим
<i>одружитися з ким</i>	одружитися на кому
<i>повідомляти кого</i>	повідомляти кому
<i>постачати кому що</i>	постачати кого чим
<i>простити кому</i>	простити кого
<i>радіти з чого</i>	Радіти чому
<i>сміятися з кого</i>	сміятися над ким
<i>уподібнюватися до кого</i>	уподібнюватися кому
<i>хворіти на що</i>	Хворіти чим

Узгодження присудка з підметом

Чим виражений підмет	Приклади
У двоскладному реченні присудок із підметом пов'язується переважно підрядним зв'язком узгодження.	<i>Вдень пригріло сонце, почалася відлига (О. Довженко)</i>
При однорідних підметах, ужитих в однині й пов'язаних єднальним зв'язком, дієслово-присудок ставиться як у множині (частіше), так і в однині залежно від того, на чому більше зосереджується увага – на дії чи на предметах.	<i>Радіють і садок, і поле, і долина (Л.Глібов).</i>

<p>При підметі, вираженому кількісним числівником або поєднанням кількісного числівника чи кількісного слова з іменником, присудок ставиться:</p> <p>а) в однині, якщо увагу зосереджено на кількості. Присудок у такому разі ставиться, як правило, перед підметом.</p>	<p><i>Сиділо нас чоловіка з вісім (А.Тесленко).</i></p>
<p>б) у множині, якщо увагу зосереджено на дії. Присудок у такому разі ставиться переважно після підмета, але не обов'язково.</p>	<p><i>Біля прилавка стояло двоє селян і переказували продавцеві, напевно, останні новини (П.Панч). При тому самому підметі двоє селян перший присудок стояло вжито в однині (несуттєва дія), а другий переказували – у множині (важлива дія).</i></p>
<p>Якщо до складу підмета входить неозначено-кількісний числівник (<i>багато, мало, чимало, трохи та ін.</i>), то присудок, як правило, ставиться в однині.</p>	<p><i>Багато людей підпушувало землю навколо кожного деревця (О.Довженко).</i></p>
<p>Якщо складений підмет має часове значення, то присудок ставиться в однині.</p>	<p><i>Три роки минуло відтоді, як вона вперш зустрілася з Марком Загірним (О.Гончар).</i></p>
<p>При підметах, виражених іменниками <i>більшість, меншість, частина, половина, решта</i> тощо, дієслово-присудок ставиться в однині і в тому самому роді, що й підмет.</p>	<p><i>Більшість проголосувала за резолюцію.</i></p>
<p>При підметах, виражених займенниками <i>хто, дехто, хтось, ніхто, хто-небудь</i>, присудок у минулому часі має форуму чоловічого роду, у теперішньому й майбутньому – форму однини.</p>	<p><i>Люди, хто знав, мовчать та примічають (Г.Квітка-Основ'яненко).</i></p>
<p>При займеннику <i>ви</i>, який вживається для вираження пошани до однієї особи, присудок ставиться в множині.</p>	<p><i>Може, ви, дядечку, чого-небудь попоїли б (І.Карпенко-Карий).</i></p>
<p>Якщо підмет, що означає професію, виражено іменником чоловічого роду, але він стосується особи жіночої статі, то присудок у розмовному стилі ставиться переважно у формі жіночого роду; в офіційно-діловому – чоловічого.</p>	<p><i>Суддя ухвалив...</i></p>
<p>Якщо після назви професії йде прізвище жіночої статі, то присудок ставиться у формі жіночого роду.</p>	<p><i>Суддя Петренко ухвалила...</i></p>

Якщо підмет виражено невідмінюваною власною назвою іншомовного походження, то присудок узгоджується в роді із загальною назвою.	<i>Сочі (місто) витягнулося понад берегом Чорного моря. Сочі (річка) після дощу вийшла з берегів.</i>
При аббревіатурах присудок ставиться в тому самому роді й числі, що й головне слово в словосполученні, від якого утворено аббревіатуру.	<i>УАН (Українська академія наук) була заснована 1918 року за сприяння гетьмана Павла Скоропадського.</i>

Поширеною вадою ділового мовлення є надуживання конструкціями з прийменником **по**.

Прийменник **по** перекладають конструкціями з такими прийменниками:

за – за власним бажанням

з – з ініціативи

на – на пропозицію

для – комісія для складання

після – після повернення

у (в) – у справі

через – через хворобу

Прийменник **по** вживаємо: *черговий по району, наказ по університету, колеги по роботі.*

Норма	Порушення норми
<i>бюро працевлаштування</i>	бюро по працевлаштуванню
<i>з питань будівництва</i>	по питанню будівництва
<i>у службових справах</i>	по справах служби
<i>комітет цін</i>	комітет по цінах
<i>за законом</i>	по закону
<i>після закінчення терміну (строку)</i>	по закінченню терміну (строку)
<i>проректор з наукової роботи</i>	проректор по науковій роботі
<i>кіоск для продажу проїзних квитків</i>	кіоск по продажу проїзних квитків
<i>за вимогою, на вимогу</i>	по вимозі
<i>через недбалість</i>	по недбалості
<i>працюють за змінним графіком</i>	працюють по змінному графіку
<i>через непорозуміння</i>	по непорозумінню
<i>через непередбачені обставини</i>	по непередбаченим обставинам
<i>за дорученням</i>	по дорученню
<i>за постановою</i>	по постанові
<i>у святкові дні</i>	по святкових днях

<i>за запрошенням</i>	по запрошенню
<i>за програмою</i>	по програмі
<i>за фахом</i>	по спеціальності
<i>за списком</i>	по списку
<i>за сумісництвом</i>	по сумісництву
<i>за звичаєм</i>	по звичаю
<i>документація щодо особового складу</i>	документація по особовому складу
<i>надіслати поштою</i>	надіслати по пошті
<i>за замовленням</i>	по замовленню
<i>курси для підготовки спеціалістів</i>	Курси по підготовці спеціалістів
<i>екзамен з української мови</i>	екзамен по українській мові
<i>не під силу</i>	не по силі
<i>комітет з питань комерційної торгівлі</i>	комітет по питаннях комерційної торгівлі

СТИЛІСТИЧНІ НОРМИ

Стилістичні норми регулюють уживання мовних засобів відповідно до мовного стилю. Для офіційно-ділового стилю характерні сталі словосполучення – мовні штампи, що зазнають суржикового викривлення під впливом російської мови.

Норма	Порушення норми
<i>брати (взяти) участь</i>	приймати участь
<i>укладати (підписувати) договір</i>	заключати договір
<i>порядок денний</i>	повістка денна
<i>давати згоду, схвалювати, підтримувати, погоджуватися</i>	давати добро
<i>я вважаю, на мою думку</i>	я рахую
<i>завдяки підтримці</i>	дякуючи підтримці
<i>навчальний відділ</i>	учбовий відділ
<i>військова доктрина</i>	воєнна доктрина
<i>воєнні дії</i>	військові дії
<i>пристрасті розпалюються (розгортаються)</i>	пристрасті накаляються
<i>дякую Вам</i>	дякую Вас
<i>витяг із протоколу</i>	виписка із протоколу
<i>відшкодувати збитки</i>	возмістити убитки
<i>впроваджувати у виробництво</i>	внедряти у виробництво
<i>обіймати посаду</i>	займати посаду
<i>закон попиту і пропонування</i>	закон попиту і пропозиції
<i>юридична особа</i>	юридичне лице

<i>це не становить великих труднощів</i>	це не складає великих труднощів
<i>це не є виняток</i>	це не є виключення
<i>набути великого поширення</i>	отримати широке розповсюдження
<i>гарантувати безпеку</i>	забезпечувати безпеку
<i>наступний рік</i>	слідуючий рік
<i>розглядалися такі питання</i>	розглядалися слідуючі питання
<i>щодо цього</i>	на цей рахунок
<i>уживати (вживати) заходів</i>	приймати міри
<i>підбивати підсумки, підсумовувати</i>	підводити підсумки
<i>із сказаного випливає</i>	із сказаного слідує
<i>великим (широким) планом</i>	крупним планом

ФУНКЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА СФЕРИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ. ОСНОВНІ ОЗНАКИ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Мовний стиль – це усвідомлена суспільством підсистема в системі загальнонародної мови, закріплена за тими чи тими ситуаціями спілкування, яка історично склалася й характеризується набором засобів вираження і певним принципом їхнього відбору.

Мовленнєвий і функціональний стиль розуміємо як сукупність прийомів відбору та сполучень мовленнєвих засобів, функціонально зумовлених змістом, метою та обставинами спілкування.

В українській літературній мові вирізняють такі функціональні стилі: *художній, офіційно-діловий, публіцистичний, науковий, розмовний, конфесійний та епістолярний*. Кожний зі стилів має свої характерні ознаки й реалізується у властивих йому жанрах.

Жанр – це різновид текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою спілкування та іншими ознаками.

Художній стиль – це мова художньої літератури, особливий спосіб мислення, створення мовної картини світу.

Основне призначення стилю – різнобічний вплив на думки й почуття людей за допомогою художніх образів.

Основними ознаками художнього стилю є емоційність, образність, експресивність. На лексичному рівні в ньому вживається все словникове багатство української мови: слова з найрізноманітнішим лексичним значенням, різні за походженням. Художньо-літературне мовлення багате на епітети, метафори, порівняння, повтори, перифрази, антитези, гіперболи та інші зображувальні засоби. З певною художньою метою можуть уживатися діалектна та професійна лексика, фразеологізми.

Художній стиль послуговується різними типами речень за будовою, метою висловлювання, за відношенням змісту речення до дійсності.

Художній стиль реалізується в таких жанрах: трагедія, комедія, драма, водевіль, роман, повість, оповідання, поема, вірш, байка, епіграма.

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу й потреби науки.

Основне призначення стилю – повідомлення про результати наукових досліджень, систематизація знань.

Основними ознаками наукового стилю є широке використання науково-термінологічної лексики, слів з абстрактним значенням та іншомовного походження. Показовим є членування тексту на розділи, підрозділи, параграфи, уведення формул, таблиць, діаграм. Лексичні, текстові одиниці репрезентують точність, логічність, узагальненість, аргументацію висловлених положень.

Розрізняють **власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний** підстили наукового стилю.

Власне науковий репрезентується такими жанрами, як дисертація, монографія, наукова стаття, доповідь, дипломна, магістерська, курсова робота тощо.

Науково-популярному підстилю властива доступність викладу наукової інформації, розрахованої на нефахівців.

Науково-навчальний підстиль реалізується в підручниках, посібниках для учнів шкіл та студентів вищих навчальних закладів, слухачів мережі просвітницьких установ.

Науковий стиль реалізується в таких жанрах: дисертація, монографія, стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія, виступи на наукових конференціях, дискусії, доповіді на наукові теми.

Взірець власне наукового стилю:

Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів, що використовуються в офіційному спілкуванні між державами, установами, приватною особою та установою й регулюють їх ділові взаємини.

Основне призначення стилю – регулювання офіційно-ділових стосунків.

Основні ознаки офіційно-ділового стилю: наявність реквізитів, що мають певну черговість, однозначність формулювань, точність, послідовність викладу фактів, гранична чіткість висловлювання, наявність усталених мовних зворотів, певна стандартизація початків і закінчень документів, широке вживання конструкцій (*у зв'язку з, відповідно до, з метою, згідно з*). Лексика стилю здебільшого нейтральна, уживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику. Синтаксис стилю характеризується вживанням речень різної будови з прямим порядком слів; запроваджується поділ тексту на пункти, підпункти. Виокремлюють такі його функціональні підстили:

- **законодавчий** (закони, укази, постанови, статuti);
- **дипломатичний** (міжнародні угоди, конвенції, комюніке (повідомлення), звернення (ноти), протоколи, меморандуми, заяви, ультиматуми);
- **адміністративно-канцелярський** (накази, інструкції, розпорядження, заяви, характеристики, довідки, службові листи тощо).

Офіційно-діловий стиль реалізується в таких текстах: закон, кодекс, устав, наказ, оголошення, доручення, розписка, протокол, акт, інструкція, лист, список, перелік, накладна тощо, а також виступи на зборах, наради, прес-конференції, бесіди з діловими партнерами.

Публіцистичний стиль – це функціональний різновид літературної мови, яким послуговуються в засобах масової інформації (газетах, часописах, пропагандистських виданнях).

Основне призначення стилю – обговорення, відстоювання й пропаганда важливих суспільно-політичних ідей, формування відповідної громадської думки, сприяння суспільному розвитку.

Основні ознаки публіцистичного стилю: популярний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації, використання суспільно-політичної лексики: *державність, громадянин, поступ, єдність, національна ідея, актуальність* тощо. Типовими є емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, повтори, фразеологічні одиниці, що зумовлюють емоційний вплив слова. Тон мовлення пристрасний, оцінний.

Публіцистичний стиль реалізується в таких жанрах: виступ, нарис, публіцистична стаття, памфлет, фейлетон, дискусія, репортаж.

Конфесійний стиль – стильовий різновид української мови, що обслуговує релігійні потреби суспільства.

Основне призначення стилю – вплив на душевні переживання людини.

Основні ознаки стилю: уживання слів для найменування бога та явищ потойбічного світу (*Божий Син, Святий Дух, Спаситель, Царство Боже, рай, вічне життя, сатана* тощо), стосунків людини до Бога (*молитися, воскресіння, заповіді, покаєння, грішні, праведні*), мова багата на епітети, порівняння, метафори, слова з переносним значенням. Для підкреслення урочистості використовуються речення із зворотним порядком слів, поширені повтори слів.

Конфесійний стиль репрезентується в таких жанрах: Біблія, житія, апокрифи, проповіді, послання, молитви, тлумачення Святого Письма.

Розмовний стиль обслуговує офіційне й неофіційне спілкування людей, їх побутові потреби.

Основне призначення стилю – обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи надання допомоги, виховний вплив.

Основні ознаки розмовного стилю: широке використання побутової лексики, фразеологізмів, емоційно забарвлених і просторічних слів, звертань, вставних слів і словосполучень, неповних речень. Для розмовно-побутового мовлення характерне порушення літературних норм: уживання русизмів, вульгаризмів, жаргонізмів, неправильна вимова слів.

Розмовний стиль має істотно виявлений різновид – розмовно-професійний, тобто мова, якою спілкуються не в побуті, а у виробничій, освітній та інших сферах.

– **Епістолярний стиль** – це стиль приватного листування.

Основне призначення стилю – поінформувати адресата про щось, викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційній настроєності автора.

Основні ознаки епістолярного стилю: широке використання форм ввічливості – звертань у формі кличного відмінка, наявність початкової,

прикінцевої та прощальної фраз, стереотипних словесних формул висловлення побажання, вітання, співчуття; невимушеність у доборі лексичних одиниць.

До епістолярного стилю зараховують не тільки листи видатних письменників, громадських і культурних діячів, учених, а й щоденники, записки, мемуари.

Систему функціональних стилів, їхні стильові домінанти, сукупність мовних засобів, властивих кожному зі стилів, а також масиви текстів, об'єднаних жанром, досліджує **функціональна стилістика**.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення мовного стилю.
2. Назвіть стильові різновиди писемної форми літературної мови.
3. Назвіть ознаки розмовного стилю.
4. Охарактеризуйте офіційно-діловий стиль.
5. Яке основне призначення наукового стилю?
6. У якому стилі штампи є стилістичним засобом, а не помилкою?
7. Який стиль називається необразним.
8. Розкрийте поняття «текст».
9. Які ознаки тексту ви знаєте?
10. Які стилі інтегрує професійна сфера?

СЛОВНИКИ В ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ. РОЛЬ СЛОВНИКІВ У ПІДВИЩЕННІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ

План

1. Лексикографія як наука про словники.
2. Види словників.
3. Словники ділової української мови.

Лексикографія – це розділ мовознавства, що розробляє теорію укладання словників.

Предметом лексикографії є збирання слів тієї чи тієї мови, систематизація їх, опис словникового матеріалу.

Залежно від призначення словники поділяються на два типи: *енциклопедичні й лінгвістичні*.

Енциклопедичні словники подають стисло характеристику предметів, явищ, історичних подій, видатних політичних діячів, провідних учених, діячів культури, різних понять, що позначаються тими чи тими словами. Вони вносять до реєстру здебільшого тільки іменники та іменникові словосполучення, не дають власне мовних ознак реєстрових слів, широко наводять власні назви.

З-поміж енциклопедичних словників виділяють **загальні**, що розраховані на подання найширшої інформації, і **спеціальні** (галузеві) енциклопедії (медична, сільськогосподарська, педагогіка тощо). Прикладом загальних енциклопедій є найбільша за обсягом сімнадцятитомна Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ), видана протягом 1959-1965 рр.

У **лінгвістичних** словниках по-різному пояснюються слова: з погляду властивого їм лексичного значення, походження, правопису, наголошування тощо.

Лінгвістичні словники можуть бути *одномовними, двомовними, багатомовними*.

Двомовні чи багатомовні – це перекладні словники. У них подано переклад слів з однієї мови на іншу. («Русско-украинский словарь» у 3-ох томах (1968); «Українсько-російський словник» у 6-и томах; «Українсько-російський словник» (Уклад.: Г. П. Їжакевич та інші, 1999)).

Основним типом лінгвістичних словників є **одномовні**, у яких у певному аспекті розкрито особливості слів. Вони поділяються на окремі різновиди словників: тлумачні, орфоепічні, орфографічні, етимологічні, історичні, словники іншомовних слів, термінологічні, фразеологічні, частотні, інверсійні, словники мови окремих письменників, словники конкретних лексичних груп (антонімів, синонімів, паронімів, омонімів, перифраз), словотвірні, морфемні тощо).

Вершиною словникарства є **тлумачні** словники, які достатньо повно подають лексико-фразеологічний склад мови з поясненням прямого й переносного значення, граматичних та стилістичних особливостей, наводять зразки вживання слова. (Першим і найповнішим тлумачним словником української мови є одинадцятитомний «Словник української мови» (1970-1980 рр.), реєстр якого містить понад 135 тисяч слів).

Етимологічні словники тлумачать походження слів, їхні найдавніші корені, зміни в їх будові, а також розвиток значень слів («Етимологічний словник української мови», п'ять томів якого вже вийшли (Т. 1. – 1983; Т. 2. – 1985; Т. 3. – 1989; Т. 4. – 2003; Т. 5. – 2006)).

Орфографічні словники подають нормативне написання слів і їх граматичних форм відповідно до чинного правопису. (Найновішим в українській лексикографії є «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, М. Пещак, В. Русанівського, О. Тараненка (близько 120 тисяч слів), створений на основі 4-го видання «Українського правопису» (К., 1993). Цей словник відображає сучасний стан розвитку всіх сфер літературної мови, фіксуючи й найновіші запозичення).

Орфоепічні словники фіксують основні норми літературної вимови. Вимову, відмінну від написання, у словниках подано фонетичною транскрипцією. (Такими в українській мові є словник-довідник «Українська літературна вимова і наголос» (1973, укладачі І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Г. Щербатюк), «Орфоепічний словник» М. Погрібного (1984)).

Словники іншомовних слів подають пояснення слів, запозичених з інших мов. У цих словниках переважно зазначається джерело запозичення, тобто мова, з якої або через яку слово прийшло, та розкривається його значення. Найдосконалішим і найповнішим в українській лексикографії є «Словник іншомовних слів» за редакцією О. Мельничука (1974; вид. 2-е випр. і доп., 1986), що містить близько 25 тисяч слів.

Історичні словники – це словники, у яких пояснюються слова, зафіксовані писемними пам'ятками. (Фундаментальною працею української лексикографії є «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (т. 1-2) за редакцією Л. Гумецької, що вийшов друком у 1977-1978 рр.).

Фразеологічні словники подають стійкі сполучення слів. Вони можуть бути перекладні (двомовні) й тлумачні (одномовні). Найповніше українська фразеологія представлена у двотомному «Фразеологічному словнику української мови» (1993), який охоплює близько 10 тисяч одиниць.

Термінологічні словники – різновид лінгвістичних словників, що подають значення термінів певної галузі знань. Українська мова має термінологічні словники з багатьох галузей: біології, медицини, математики, літературознавства, мовознавства, геології, спорту тощо. Ці словники є одномовними, двомовними чи багатомовними, наприклад: «Словник лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. С. Олійника (1985).

Інші типи словників. Крім названих, в українській лексикографії є й інші типи словників:

1. **Діалектні** словники подають значення й межі поширення лексики територіальних діалектів. Найбільше таких словників видано в середині ХХ століття, наприклад: Лисенко П.С. «Словник поліських говірок» (1974) тощо.

2. **Словники мови письменників** фіксують лексичний склад творів певного письменника. Найповнішим зібранням лексики творів Т. Шевченка є двотомний «Словник мови Т. Шевченка» за ред. В. С. Ващенко (1964).

3. **Словники власних імен, прізвищ, наприклад:** Трійняк І.І. «Словник українських імен» (2005); Редько Ю. К. «Довідник українських прізвищ» (1986).

4. **Морфемні** словники, у яких розглядається будова слова. До них належать двотомний словник-довідник І. Т. Яценка «Морфемний аналіз» (1980, 1981) і «Морфемний словник» Л. М. Полюги (1983).

5. **Частотні** словники, у яких зазначена частотність уживання кожного слова реєстру, наприклад: «Частотний словник сучасної української художньої прози» у двох томах (1981).

6. **Словники-довідники з культури мови** найчастіше містять лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, подають труднощі слововживання. Деякі з них видані у формі посібника, а не словника, у них подано широкі коментарі, наприклад: Чак Є.Д. «Складні випадки вживання слів» (1984); Антоненко-Давидович Б. «Як ми говоримо» (1991).

Користуючись словником, ви підвищите свою фахову культуру мовлення, зокрема оволодієте правилами правопису, вимови, наголошення, семантично точно і стилістично доречно виберете слово з граматично та стилістично правильною його сполучуваністю.

Питання для самоконтролю

1. Назвати різні типи словників.
2. Правила користування словниками різних типів.
3. Яку роль відіграють словники у підвищенні мовленнєвої культури.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Глущик С.В., Дияк О.В., Шевчук С.В. Сучасні ділові папери: Навчальний посібник. – К. : АСК, 2000. – 400 с.
2. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К. : Либідь, 1992. – 132 с.
3. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К. : Вища шк., 1997. – 173 с.
4. Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів. – К. : Либідь, 1995. – 208 с.
5. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів /Уклад.: С.П. Бибики та ін. – К. : Довіра: УНВЦ "Рідна школа", 1996.
6. Український правопис. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.
7. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення. – К. : Вища шк., 1998. – 271 с.

Допоміжна література

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
3. Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К. : Вища шк., 1995. – 408 с.
4. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К. : Вища шк., 1995. – 319 с.
5. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. – К. : Рад. шк., 1986. – 220 с.
6. Діденко А.Н. Сучасне діловодство. – К. : Либідь, 1998. – 256 с.
7. Діловий стиль сучасної української літературної мови /Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 199-217.
8. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс української мови. – К. : Вища шк., 1993. – 367 с.
9. Культура української мови: Довідник /За ред. В.М.Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 302 с.
10. Любивець Л.П. Ділові папери. – К. : Рад. шк., 1981. – 103 с.
11. Матвієнко Л.П., Ващук П.О. Ділова українська мова: Практичний посібник. – Володимир-Волинський, 1999. – 96 с.
12. Марахова А.Ф. Мова сучасних ділових документів. – К. : Наук. думка, 1981. – 137 с.
13. Новий російсько-український словник–довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери /Уклад.: С.Я.Єрмоленко та інші. – К. : Довіра: УНВЦ "Рідна мова", 1998. – 783 с.
14. Олійник О. Світ українського слова. – К. : Хрещатик, 1994. – 415 с.
15. Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І. Головащук та ін. – К. : Довіра, 1999. – 989 с.
16. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова. – К. : Либідь, 1998. – 416 с.
17. Молдованцев М.І., Сидорова Г.М. Сучасний діловий документ: Зразки найважливіших документів українською мовою. – К. : Техніка, 1992. – 231 с.

18. Погрібний М.І. Орфоепічний словник. – К. : Рад. шк., 1984. – 630 с.
19. Російсько-український словник-довідник "Порадник ділової людини" /Уклад.: О.М. Коренга та ін. – К. : Основи, 1995. – 549 с.
20. Російсько-український словник юридичних термінів. – К. : Довіра, 1993. – 539 с.
21. Сербенська О., Редько Ю., Федик О. Антисуржик. – Львів : Світ, 1994. – 72 с.
22. Сліпушко О.М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика. – К. : Криниця, 1999. – 507 с.
23. Словник іншомовних слів /За ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук, думка, 1985. – 631 с.
24. Словник труднощів української мови /За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Вища шк., 1989. – 183 с.
25. Сучасна українська літературна мова /За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
26. Сучасна українська літературна мова /За ред. О.Д. Пономаріва. – К : Либідь, 1998. – 416 с.
27. Тараненко О.О., Брицин В.М. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування). – К. : УНВЦ "Рідна школа", 1996. – 432 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. www.ukrbook.net/DSTU_pabl.htm
2. www.mova.info
3. www.novamova.com.ua
4. www.pereklad.kiev.ua
5. www.pravopys.net
6. www.rozum.org.ua

Додаток А – Лексичні норми

Калька	Норма	Калька	Норма
лідирувати	бути лідером, бути попереду	Поставщик	постачальник
виключення	виняток	Вірно	правильно
заключення	висновок	Приймозна	приймальня
виручка	виторг	Пригородній	приміський
відложити	відкласти	по крайній мірі	принаймні
вноси	внески	Приговор	присуд, вирок
воплощатися	втілювати	пожиточний	прожитковий
упускати	гавити	казна, казначейство	скарбниця
достойнство	гідність	відмінити/відмінити	скасовувати / скасувати
благополуччя	добробут, щастя	протириччя	суперечності
доводи	докази	призупинити	тимчасово припинити
інакомислячий	інакодумець	минулорічний	торішній
по-другому	інакше	поступати/ поступити	чинити /вчинити
всезагальний	загальний	багаточисленний	численний
лишній	зайвий	чужоземний	чужомовний
заказати	замовити	штамповщик	штампувальник
міроприємство	захід	чистосердечно	щиросердно
співпадати	збігатися	курирувати	опікуватися, наглядати
обвинувачення	звинувачення	пальне	паливо
співставляти	зіставляти	підписка	передплата
вияснити/ вияснити	з'ясувати/з'ясу вати	підключення	під'єднання
шуткувати	жартувати	накладна плата	післяплата
бувчий	колишній	опасіння	побоювання
витоки	корені, джерела	подорожання	подорожчання
розмірковувати	міркувати	у першу чергу	передусім (передовсім)
пошліна	мити, збір	слідуючий	наступний, такий
таможня	митниця	недопустимо	неприпустимо
учбовий	навчальний	не в стані	неспроможний
приналежність	належність	малочисленний	нечисленний
настоювати	наполягати	єдинодушно	одноставно

Додаток Б – Запозичені слова та питомі українські відповідники

абсолютний — цілковитий, повний, безумовний;
аграрний — земельний;
адекватний — прирівняний, рівнозначний, такий, як треба, цілком відповідний;
азарт — запал;
акомпанувати — пригравати;
активний — діяльний, чинний;
актуальний — настиглий, нагальний, дійовий;
аналіз — розклад, розслід, розбір;
аргумент — доказ, підстава;
герметичний — непроникливий, непропускний;
гіпотетичний — здогадний, домислений, припущений;
голкіпер — воротар;
гуманність — людяність;
дайджест — короткий виклад;
дебати — обговорення, змагання, суперечки;
девальвація — знецінювання, знецінення;
деградація — занепад;
деструктивний — руйнаційний, руйнівний;
дефект — вада, хиба, недолік;
директива — настанова, вказівка, наказ, команда;
дистриб'ютор — розповсюджувач;
дискомфорт — незручність;
дискусія — обговорення;
диференціація — розділ, поділ, розподіл;
домінувати — панувати, горувати, переважати, перевагу мати, гору брати;
дуель — поєдинок, двобій, герць;
еквівалент — відповідник;
експлуатація — визиск;
екстрений — негайний, спішний, невідкладний;
ігнорувати — нехтувати, гордувати, легковажити, не зважати [вважати] на когось;
ідентичний — тотожний, такий самий;
імідж — образ;
імпорт — ввезення, довіз, привіз;
інвестиція — вкладення;
індиферентний — байдужий;
індустрія — промисловість;
інертний — млявий, байдужий;
інтервенція — втручання, вторгнення;
інтернаціональний — міжнародний;
комерсант — торговельник;
компенсація — відшкодування;
комфорт — зручність;
комфортабельний — зручний, добре с[в]поряджений;

конкрéтний — означений, визначений, пéвно визначений;
конкурент — суперник;
конкурс — змагання, супéрництво;
консолідувати — об'єднувати, згуртовувати;
контра́кт — догові́р, умо́ва;
конфронта́ція — протисто́яння;
концентра́ція — зосере́дження, скупчення;
коректи́ви — поправки;
кредитор — боргува́льник, позикода́вець, віри́тель;
криміна́льний — злочі́нний, карний;
легітимний — законний;
ліквіда́ція — зні́щення, скасування;
лінгві́ст — мовознавець;
ліфтинг — підтягування шкіри; маклер — посередник;
максимальний — найбільший, найвищий, краї́ній, грани́чний;
маргі́нес — поле, берег;
маркетинг — торгівля;
маска — личі́на;
менеджмент — керування;
менеджер — керівник, управлі́нець;
менталі́тет — склад розуму;
метод — спосі́б;
мінімальний — найме́нший;
мобільність — рухомість;
модель — зразок, взірець;
модерніза́ція — поно́влення, оно́влення;
момент — мить;
момента́льний — миттєвий; моніторинг — вивчення, дослідження;
монуме́нт — пам'ятник;
монумента́льний — вікопо́мний, величезний, вели́чний;
мотив — спонука, привід, причина;
натуральний — природний;
негативний — заперéчний, заперéчливий, відмо́вний;
нівелюва́ти — вирі́внювати;
нюанс — тонкість, відтінок;
нюанси — тонкощі;
об'єкти́вний — безсторóнній;
оригіна́л — першотві́р, первотві́р;
параметр — мі́ра, величина;
пасі́вний — бездія́льний;
плюралі́зм — множи́нність, мно́жність ;
полéміка — суперечка, сперечання, спі́р, спі́рка, обговорення;
потенці́йний — можли́вий;
прайс-лист — ці́нник;
претензі́я — домагання, нарі́кання, зазі́хання;

преференція – пільга, перевага;
преціозний — витончений, манірний;
провайдер – постачальник;
прогноз — передбачення;
прогрес — поступ;
пролонгований – продовжений;
пропаганда — розповсюдження (поширювання) якоїсь думки;
промоутер – штовхач, штовхайло, просувач;
протектор – заступник, опікун, ласкавець, покровитель;
радикальний — докорінний, основний, рішучий;
реалізувати — здійснити;
революція — повстання, переворот;
регенерація – оновлення, відтворення;
регрес — занепад, розклад;
резолуція — рішення, ухвала, постанова, розпорядження, висновок;
резонанс — відголос;
результат — наслідок, підсумок, вислід, плід;
реконструкція — відбудова, відтворення, перебудова;
ренесанс — відродження; репродукувати – відтворювати;
респектабельний – поважний;
реставрація — відновлювання, відбудова;
реформа — перетворення, перероблення, перебудова;
ротація – зміна, чергування;
симпозіум — засідання;
симптом — ознака;
синтез — єднання, поєднання, сполучення, єдність, узагальнення;
синхронно — одночасно, рівночасно, водночас;
ситуація — становище, позиція, обставини;
соціальний — суспільний;
соціологія — суспільствознавство; спікер – речник;
спічрайтер – складач промов;
спонсор — доброчінець, благодій;
стабільність — сталість, незмінність, постійність, стійкість, міцність;
стагнація — застій, нерух;
стрес — напруга, потрясіння;
структура — будова;
суб'єктивний — особистий;
сфера — обсяг, царина, оточення;
толерантність — терпимість;
трансформація — перетворення;
тротуар — хідник;
форум — зібрання;
фундаментальний — ґрунтовний, докладний;
хобі — захоплення;
шоу — видовище;